

„Szerzőkém, te csak ne üzengess nekünk!"

Pázmány műveinek intertextualitása a 20. századi szépirodalomban

Jelige: lavande

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	3
2. Pázmány Péter szerepe az Erdély-trilógiában	
2.1. A történelmi háttér	4
2.2. A forrásgyűjtő Móricz.....	7
2.3. Intertextualitás és kompiláció.....	8
2.4. <i>A nagy fejedelem</i> Pázmány-forrása.....	9
3. Sumonyi Zoltán drámája	
3.1. Pázmányról 1979-ben	19
3.2. A dráma történelmi háttere	20
3.3. A dráma Pázmány-forrásai	26
3.4. A dráma utóélete	31
4. Dippold Pál: Pázmány Péter köpönyege	
4.1. Az ezredforduló írójának víziója.....	33
Bibliográfia.....	36

1. Bevezetés

Pázmány Péter műveinek halhatatlanságáról a Nyugat 1920. október 15-i számában, Pázmány születésének 250. évfordulóján emlékezett meg Kosztolányi Dezső. Pázmány egyedülálló stílusművészetét, lelki alkatát állította írása középpontjába, amelyek a magyar próza atyjává emelték.¹ 1637-ben bekövetkezett halála után művei számos kiadást értek meg, a budapesti egyetem a századfordulón 9 magyar és 6 latin nyelvű kötetben adta ki összegyűjtött műveit, így könnyen elérhetővé váltak az olvasó közönség, a kor történészei és irodalomtörténészei számára is. A Nyugat vonzaskörzetében Kosztolányin kívül bizonyára többen is gyakran olvasták a nagy elődöt. A szakirodalom azonban a mai napig nem foglalkozott azokkal a fikciós elemekkel is tartalmazó szépirodalmi művekkel, amelyek Pázmány alakját hitelesen, történelmi keretbe ágyazva keltették életre, eddig még nem azonosították ezeknek a műveknek a forrásait.

Dolgozatomban az intertextualitás és a kompiláció fogalmainak segítségével három olyan művet mutatok be, ahol Pázmány fellépése és szerepe nem csupán a XX. századi írói fantázia szülötte, hanem alakját és szavait eredeti forrásokból építik fel. Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának második részében, *A nagy fejedelemben*, Sumonyi Zoltán *Pázmány* című drámájában és Dippold Pál *Pázmány Péter köpönyege* című novellájában azonosítom a Pázmány-művekből átvett részeket az eredeti forrásokkal, felvázolva a művek történelmi háttérét is.

Arra szeretnék rávilágítani az átvételek azonosítása és elemzése közben, hogy az irodalom nem független, egymással nem érintkező művek tárháza, sokkal inkább egy lánc, amelynek részei egymásra épülnek az intertextualitás reprezentációjaként. A dolgozatban vizsgált példák bemutatják, hogyan jelenik meg és ágyazódik be egy korábbi kor irodalmi alkotása és annak számos értéke egy több száz évvel később írt műbe. Az intertextualitás eszközei jóval összetettebb formában vannak jelen, minthogy könnyen besorolhatók lennének egy-egy típusba. Genette kategóriái közül az idézet és a plágium közé sorolhatók be a fent felsorolt szerzők szövegalkotási technikái,² azonban az író a nyelv segítségével ki is lép ezekből a kategóriákból, hogy saját és Pázmány nyelvét összemosva, a kettőből újat teremtve tegye élővé a XX. században Pázmány Péter alakját.

¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A magyar próza atyja*, Nyugat, 1920/19–20, 911–917.

² GÉRARDE GENETTE, *Transztextualitás*, Helikon, 1998, 82–83.

2. Pázmány Péter szerepe az Erdély-trilógiában

2. 1. A történelmi háttér

Az Erdély-trilógia első része *Tündérkert* címmel 1922-ben jelent meg. Báthory Gábor fejedelemségét dolgozza fel, itt Pázmány, mint szereplő még nem jelenik meg, egyetlen helyen kerül említésre, a „kutyahitű töröknél aljasabb lelkű pápista urak” Pázmányaként.³ A második rész, *A nagy fejedelem*, amelyben egy nagy Pázmány-jelenet található, 1927-ben készült el.⁴ Ebben a regényben Pázmány nemcsak megjelenik, hanem folyamatosan közszájon forog a neve, félelemmel, ugyanakkor tisztelettel beszélnek róla az erdélyiek. Móricz egyre többször adja szereplői szájába Pázmány nevét, mintegy lassan előkészítve tényleges színre lépését. A harmadik rész, *A nap árnyéka*, Bethlen és felesége kapcsolatára helyezi a hangsúlyt, itt Pázmány a történelmi regény szereplőjeként nincs jelen.

A trilógia harmadik részének megírása után, mikor Móricznak kiadói kérésre egy kötetbe kell tömöríteni a három regényt, Magos Olgának címzett levelében így ír: „De nagyon büszke vagyok pl. Bethlen Gábor három levélrészletére, amelyekkel a nagy fejedelmet tökéletes, szinte balladai tömörséggel lehetett megmutatni [...] Ugyanígy mutatom be Pázmányt, annak, aki.”⁵

Milyen szerepben mutatja be Pázmányt Móricz, aki maga református volt?⁶ Pázmány szerepének történelmi kontextusa a regényben a következő:⁷ 1613 októberében Bethlen Gábort török segítséggel Erdély fejedelmévé választották. Az udvar már felismerte, hogy Erdélyt nem tudja bekebelezni, így arra törekedett, hogy legalább az erdélyi fejedelmet befolyása alatt tarthassa. Bethlen Gábor nem működött együtt az udvarral, ezért elhatározták

³ MÓRICZ Zsigmond, *Erdély I. – Tündérkert*, Bp., Gabo Kiadó, 2007, 142.

⁴ A Móricz-szöveg vizsgálata során figyelembe kell venni, hogy az *Erdély-trilógiának* több szövegváltozata jelent meg. (L.: NAGY Péter, *Móricz Zsigmond*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963, 193–194.; PESTI Ernő, *Móricz Zsigmond bibliográfia*, Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1979.; PÉTER László, *Magyar írók, költők textológiai nézetei*, Szeged, JatePress, 1995, 9–10.) A dolgozatban az *Erdély* trilógia teljes, három kötetes változatát használtam. *A nagy fejedelem* először 1927-ben jelent meg folytatásokban a Pesti Napló 1–47. számában. A folytatásokban megjelenő szövegváltozatban a Pázmányt szerepeltető részek azonosak a háromkötetes verzió szövegével. A trilógia 1935-ben a három kötetes kiadás mellett egy kötetben is megjelent az Atheneumnál, Móricz kiadói kérésre tömörítette, kihagyott és átdolgozott bizonyos részeket. Az átdolgozás a dolgozatban vizsgált szöveghelyet nem érinti, a Pázmány-jeleneteket nem tömörítette és nem is toldotta meg. A dolgozatban vizsgált szöveghelyek az átdolgozott, tömörített kiadásban a következő helyeken találhatók: 33. oldal 29–32. sor; 35. oldal 16–21. sor; a Pázmány jelenet a 75–82. oldalon található.

⁵ MÓRICZ Zsigmond *levelei* II., s. a. r. F. CSANAK Dóra, Bp., Akadémiai Kiadó, 1963, 421.

⁶ *Uo.*, 135. Ravasz Lászlóhoz írt, Leányfalu, 1916. aug. kelt levelében így ír: „Csodálatosképpen szenvedélyes kálvinista vagyok, nem mint Krisztus hívő, hanem mint magyar.”

⁷ A történelmi adatok és tények felvázolásához a dolgozatban a következő műveket használtam: *Magyarország történelmi kronológiája II.* 1526–1848, főszerk.: BENDA Kálmán, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983., FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I–III, Pest, Ráth, 1868–1872.

megbuktatását. Jelöltjük Hommonai Drugeth György volt, aki kötelezvényt állított ki II. Mátyásnak: ha erdélyi fejedelemségre jut, Erdélyt a király hűségén tartja. Hommonai és az erdélyi elégületlenek elkezdtek toborozni a hajdúkat, azonban a török, akitől a leginkább tartottak, továbbra is Bethlen mögött állt. Pázmány ekkora mint túróci prépost, az ország főpapi rendjének tagjává vált, szerepet vállalt az erdélyi politikában is. A katolikus egyház erdélyi térnyerését remélve, támogatta Hommonait.

Pázmány nevét először egy német származású várúrnő említi a regényben: éppen egy vaskos Pázmány-kötetből olvas fel.⁸ Ez az első hely a műben, amelyből a felolvasott részletek miatt arra lehet következtetni, hogy Móricz eredeti forrást használt.

Néhány fejezettel később Pázmány nevét nemcsak említik, valóban megjelenik a szereplők között. Túróci prépostnak szólítják, így a jelenet 1616. április 25. – túróci préposttá való kinevezése – és szeptember 28. – esztergomi érsekké való kinevezése – között játszódik Kassán, ahova Pázmány a Bethlen ellen szövetkező urakhoz érkezett, hogy továbbítsa az udvartól kapott híreket: úgy kell végrehajtani a tervet, hogy ne okozzon belső háborúságot, amíg nincs részletesen kiterelve, titokban kell tartani. Az erdélyi urak közül Forgách Zsigmond szólal fel: most látja a legalkalmasabbnak az időt arra, hogy Erdélyt ismét az udvar vonzáskörzetébe hozzák, mivel Bethlen a törökkel választotta meg magát, Jenőt, Lippát és még tizenkét várat ajánlott neki, ezzel megsértve a szabad erdélyi fejedelemválasztás intézményét. Homonnait nevezik ki a feladat élére, ráhárítják a felelősséget: „Kösse le birtokait írásban a felség javára, azért a pénzért, amit a kincstár adott s ezentúl adni fog. Ha megnyeri az erdélyi trónust, úgyis csak neki lesz belőle haszna [...]”.⁹ Ezzel az adattal a kassai tanácskozás 1616. elejére tehető, mikor az udvar még bízott Homonnai sikerében és Pázmány nem kényszerült arra, hogy a töröktől való fenyegetettség miatt Homonnait az összegyűjtött hadak visszavonására buzdítsa. Ebben az évben Pázmány valóban járt Kassán.¹⁰ A tanácskozás után, a vacsoránál hangzik el Pázmány buzdító szónoklata, amely retorikai stíluseszközeit és szóhasználatát sorakoztatja fel, így nagy valószínűséggel következtethető belőle egy vagy több Pázmány-mű alapos ismerete és felhasználása Móricz részéről.

A regény további fejezetei Pázmányt a Hommonai-felkelést lezáró események nyomán említik. A fejedelem leváltására irányuló haditervet az udvar leállítja a török veszély miatt,

⁸ MÓRICZ, *Erdély II – A nagy fejedelem*, Bp., Gabo Kiadó, 2007, 37–38.

⁹ *Uo.*, 77.

¹⁰ 1616. június 27-én kelt levelében tájékoztatja Klesl bíborost, hogy Hommonaihoz kell utaznia Erdélybe. A következő két levelét (1616. július 2., 1616. július 14.) már Kassáról címzi, amelyekben jelentést tesz a küldetésről. L.: PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei* I, (a továbbiakban: PPÖL I.) s. a. r. HANUY Ferenc, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1910–1911, 54–57.

Pázmány feladata Hommonait rábírní a türelmes várakozásra, ami kevésbé sikerült, a hajdúk Váradnál megtámadták Bethlen hadait, s Pázmány ezt az akciót jogosnak ítélte meg a török veszély elhárítása szempontjából. Eszterházy Miklós és azok a főurak, akik már korábban felismerték, hogy Hommonai alkalmatlan a feladatra, elégedetlenségüket fejezik ki, egyikük azt kérdezi, miért nem fegyverezi le a túróci prépost Hommonait. Eszterházy Miklós így válaszol: „A túróci prépostnak most nagyobb baja van az országnál [...] Koadjutor akar lenni a prímás mellett, cum jure successionis [...] azért jár Bécsben – szúrta bele Eszterházy Miklós, aki nem szerette ezt a Pázmányt, mert paphoz nem illően mindenbe bele akarta ártani magát. S őt leckézteti!”¹¹ Eszterházyék érezték Pázmány befolyását az udvarnál, egyre inkább tartottak tőle. Thurzó nádor leendő utódát találgatva Pázmányt is megemlíti: „Ez volna még itt, az egy Pázmány. De ez csak olyan pogány, mint ama Bethlen. Ez is onnan származott, Erdélyből, Biharból, s gyerekkorában kálvini levén, ma a legnagyobb farkas ellenük, minden farkasok közt. Ha ez világi marad, akkor most Bethlennek nagy dolga volna, s nem is volna talán fejedelem, mert Pázmány ülne a székiben. Nem pap ez, testvérkém, hanem kardos vitéz. [...] Isten ne adja, hogy pap létire kinyújtsa a kezét a nádorság felé, mert akkor két farkas fog osztózni az ország felett, s nem tudom, nem-e ez lesz a bírósabb.”¹² Pázmány levelezése és a szakirodalom alapján nem tudni Pázmány vagy az udvar olyan terveiről, amelyek a nádori szék felé irányultak volna, ezt a feltételezést Móricz írói fantáziája, a fikcionalitás, vagy a Pázmány befolyásától tartó főurak hozhatták létre.

Eközben Bethlen a fejedelemséget igyekszik megtartani és megszilárdítani. Feleségének, Károlyi Zsuzsannának mond el minden bajt, amit a felkelés hozott rá és Erdélyre. Pázmányról így beszél: „Ha ebben a Pázmányban magyar szív nem volna, régen hóhéra lenne fajának. De ha magyar, akkor meg hogy kell érteni, hogy csak éppen életet hágy bennünk, de különben írt s pusztít, semmit sem hagy meg, csak a tátogó életet. Hogy éljünk magyar életet, ha kifoszt és minden erőtől elmetsz. Uram, egy napig se higgy a pápistának: neki mise kell, s nem szabadság és a szegény nép öröms éneke. Szolgaság, szolgaság, szolgaság.”¹³ Ebben a néhány sorban érzékelteti Móricz a tiszteletet és az elismerést, amit Bethlen Pázmány iránt érzett, ugyanakkor az ezeknél sokkal erősebb ellentétet is, ami a különböző vallásból és politikai álláspontból származott.¹⁴

¹¹ MÓRICZ, *Erdély II., i.m.*, 152.

¹² *Uo.*, 421.

¹³ *Uo.*, 175.

¹⁴ Bethlen Pázmányhoz írt számos levelében is ehhez hasonló hang érezhető, ezeket bizonyosan Móricz is ismerhette, mivel megvolt könyvtárában a következő kötet: SZILÁGYI Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Bp., 1897. L.: CSÁKY Éva, *Az Erdély történeti forrásai*, Irodalomtörténet, 1979/4, 765–785.

A regény további fejezeteiben egyetlen helyen említik Pázmányt: a király Eszterházytól kérdezi, Pázmány vette-e rá, hogy megtérjen.¹⁵ Móricz itt szintén valós történelmi tényekre támaszkodik:¹⁶ több főnemesi család mellett az Eszterházyakat is Pázmány térítette katolikus hitre.

A nagy fejedelem Pázmány-forrásainak azonosításához a dolgozat következő részében a fenti szöveghelyek közül a Pázmány-szónoklatot kell vizsgálat alá vennem, hiszen előbeszéd-jellegének felépítéséhez Móricz minden bizonnyal felhasználta Pázmány műveit.

2. 2. A forrásgyűjtő Móricz

Az író levelei, naplójegyzetei és Móricz Virág visszaemlékezései sokat segítenek abban, hogy rekonstruáljam, hogyan született meg az Erdély-trilógia, milyen forrásokat használt fel Móricz és hogyan gyűjtötte össze a történelmi forrásanyagot. Mindebből a számtalan feljegyzésből csak azokat ismertetem, amelyek hasznosak lehetnek Móricz forrásgyűjtő technikáinak megismeréséhez, a Pázmány-jelenet forrásának azonosításához.

Móricz érdeklődése a régi magyar szövegek iránt munkásságából is világossá válik: színpadra dolgozta át Bornemisza *Elektráját*, regényt készült írni Dózsa Györgyről, amelyhez – a trilógiához hasonlóan – igen sok anyagot gyűjtött.

Az író kiadott levelei közül az első, amelyben már megfogalmazódik a Bethlen Gáborról és koráról írt történelmi regénytrilógia terve 1913. február 7-én íródott.¹⁷ Móricz Virág az *Apám regényében* hosszasan ír arról, hogy apja a háború második felére egész könyvtárat gyűjtött össze Erdély történelméről: „összehordta a rongyos, vagy gyakran felvágatlan régi tanulmányokat, kútfőket, levelezéseket, beszédeket [...] a XVII. század minden megszerezhető és fellelhető nyomtatott nyomát összegyűjtötte, végigolvasta, felszívta magába. Élőbeszédet tanult a régi levelekből. A könyvekben aláhúzogatta a szép fordulatokat, kifejezéseket.”¹⁸ A Pesti Napló munkatársának Móricz így nyilatkozott: „Bizony sokat kell tanulni, míg az ember beledolgozza magát egy ilyen miliőbe. 1919 óta én alig olvasok egyebet, csak erre a korra vonatkozó dolgokat.”¹⁹ Erdélybe azért látogatott el, hogy felkeresse azokat a helyeket – Segesvárt, a gyulafehérvári fejedelmi palotát –, amelyek a legfontosabbak a trilógia szempontjából és forrásokat gyűjtsön az erdélyi levéltárakban, könyvtárakban.

¹⁵ MÓRICZ, *Erdély II, i. m.* 39.

¹⁶ FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora I., i. m.*, 81.

¹⁷ Móricz Zsigmond levelei, *i. m.*, 116.

¹⁸ MÓRICZ Virág, *Apám regénye*, Bp., Osiris, 2002, 159.

¹⁹ *A nagy fejedelem – Móricz Zsigmond megírta Bethlen Gábor életét*, Pesti Napló, 1926. december 25., 14.

Csáky Éva az Erdély történeti forrásait feltérképező tanulmányában a leányfalui könyvtár gazdagságát emelte ki, amelyből egy egész falnyt foglaltak el Móricz történelmi műveinek forrásai.²⁰ Csáky Edit négy csoportba sorolja az *Erdély* forrásait jelentő műveket: Bethlennel kapcsolatos forráskiadványok, a regény főbb alakjairól szóló forráskiadványok, a Történelmi Tár 34 évfolyama, és a kor általános politikai történetét feldolgozó források. Megjegyzi, hogy Pázmány Pétertől egy kötet sem található a könyvtárban, pedig Pázmánykiadványok bőségesen voltak, Móricz pedig köztudottan nem szeretett eredeti forrás nélkül történelmi alakot megjeleníteni. A leányfalui Móricz-könyvtár kötetei ma már a Petőfi Irodalmi Múzeumban találhatók, az eddig feldolgozott Móricz-hagyatékban sem találtam Pázmány műveket. Móricz minden esetben forrásokat gyűjtő és elemző munkamódszerén túl Móricz Virág egy visszaemlékezése jelent biztos támaszt abban, hogy az író eredetiben olvasta Pázmányt és szó szerint idézte a regényben: Móricz Debrecenben találkozott egy katolikus főpappal, aki dicsérte az *Erdélyt*, egy kifogása volt csak, „hogyan adhatott Pázmány Péter szájába olyan rideg, kietlen szavakat!” Móricz válasza minden kétséget eloszlat egy lehetséges Pázmány-forrásra vonatkozóan: „Valamennyit Pázmány irataiból vettem át”.²¹

2. 3. Intertextualitás és kompiláció

Mivel a Pázmánytól való idézést Móricz nem tüntette fel, a források megtalálása önálló kutatással volt csak lehetséges.

Móricz szövegalkotási módjának elemzéséhez az intertextualitás és a kompiláció fogalmai voltak segítségemre. Az intertextualitást Gérard Genette vezette be az 1960-as években.²² Genette az intertextualitást a különböző szövegek között kimutatható funkcionális vagy referenciális hasonlóságaként, azonosságaként értelmezi. Mint szövegalkotó eljárást, három típusát különbözteti meg: idézet, plágium és célzás. Genette intertextualitás-kategóriái közül Móricz szövegalkotási technikája az idézethez és a plágiumhoz áll közel, mivel mindkettő a szó szerinti átvételt feltételezi. Az idézőjel nélküli idézés, amelyet Móricz alkalmaz, Genette kategóriái szerint a plágium közé sorolható, azonban a terminus aligha alkalmazható szorosan Móricz eljárására, mint szépirodalmi alkotásra. Móricz szövegalkotása a Pázmány-monológban jóval több, mint egy „be nem vallott, de még szó szerinti idézés”.²³ Pázmány *Kalauzának* szövege, az abból kiragadott részletek önállóan kevésbé állnak meg

²⁰ CSÁKY Éva, *i. m.*

²¹ MÓRICZ Virág, *Apám..., i. m.*, 443.

²² GÉRARDE GENETTE, *i. m.*

²³ *Uo.*, 82.

helyüket, azonban a Móricz által megalkotott kontextusba helyezve egy új egészet alkotnak. Ezt a technikát Móricznál elsősorban a műfaj – a realista történelmi regény – követeli meg, amelynek egyik feltétele a realista, történelemhez hű ábrázolásmód.

Az intertextualitás azonban nem a posztmodern sajátossága, gyakori a retorikai műfajokban, például a régi magyar prédikációk kompilációs szövegalkotási módja is az intertextualitás technikái közé tartozik. Ily módon a régi magyarországi irodalom kutatásában is meghatározó szereppel bír a kompiláció fogalma. Mint az intertextualitás, a kompiláció szövegprodukciós technikáit is kategóriákba sorolta a szakirodalom.²⁴ Móricz átvételeit nem sorolom szigorúan ezekbe a típusokba – hiszen számos átvétel a felállított kategóriák határán áll, vagy éppen többbe is beletartozik – az elemzésnél elsősorban szűkítési, tömörítési, stilizálási módszereit veszem figyelembe.

2. 4. *A nagy fejedelem Pázmány-forrása*

A regényben Homonnai csapataival Kassa felé tart, útközben megszállnak egy várban, ezen a ponton tűnik fel először a regényben Pázmány neve. Mint korábban említettem, a vár német származású úrnője egy könyvet olvas. Arra a kérdésre, hogy ki a szerzője a könyvnek, Pázmány nevével válaszol. Móricz idézőjelet használva, de a forrást pontosan meg nem jelölve – így az idézés Genett-i kategóriáját érvényesítve – idéz a „vastag könyvből” két ízben is: „veszedelmes állapotban vagynak azok, akik Catholikusoknak mondják magukat, de az új hitű Atyafiakkal való társalkodásból rozsdá csiszolódik hozzájuk...”²⁵ Továbbá: „a pártos tanítók írásaiban oly éktelen és képtelen kábaságok vannak, hogy ha ezeket szememmel nem olvastam volna az magok Könyveiben, elmémben sem tűnnék, hogy eszes és józan ember efféléket csak meggondolna [...]”²⁶

Ha Móricz a legkisebb részletre is kiterjedő történelmi pontossággal írja meg a trilógiát csak azoknak a Pázmány-műveknek a sorait szőhette regényébe, amelyek a Homonnai-felkelés idején már megjelentek. Ide tartozik az 1603-ban megjelent *Felelet*, az 1606-os *Imádságos könyv*, az *Alvinczi Péter uramhoz írt öt szép levél* 1609-ből és a *Kalauz*, amely először 1613-ban jelent meg. Móricz tehát ezeket a műveket használhatta fel, hogy Pázmány nyelvét életre keltse, ha valóban minden részletet szem előtt tartott.

²⁴ OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, ItK, 1982, 440. HARGITAI Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*, ItK, 2001, 638–656.; MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak*, Bp., WZ Könyvek, 2010.

²⁵ MÓRICZ, *Erdély II., i. m.*, 37.

²⁶ *Uo.*, 38.

Pázmány szövegeinek alapos vizsgálata tette lehetővé a megállapítást, hogy a Móricz által idézett sorok az *Isteni igazságra vezérlő Kalauz* III. könyvének első részéből, és az *Elöljáró levél*ből származnak.

Pázmány írói gyakorlatában is nagy szerepet kapott a kompiláció. A *Kalauz* 1613. évi kiadásában szinte minden 1613 előtt írt vitairata fellelhető átdolgozott formában. A Móricz által használt III. könyv a *Tíz nyilvánvaló bizonyosság* részeivel azonosítható, azonban továbbra is tartható az állítás, hogy Móricz a *Kalauzt* használta, mivel a *Tíz nyilvánvaló bizonyosság* részei a *Kalauz* III./6–15. részébe kerültek,²⁷ míg Móricz az I., III., IV., VI., IX. részekből és az *Elöljáró levél*ből vett át.

A *Kalauz*nak három kiadása jelent meg Pázmány életében – 1613-ban, 1623-ban, 1637-ben – az első két kiadás szövege között a legnagyobb az eltérés, de az 1623-as és az 1637-es kiadás szövege csaknem azonos.²⁸ A már korábban említett századfordulós kiadás az 1637-es szöveg alapján készült, logikus lenne tehát a következtetés, hogy Móricz ezt használta, mivel ez lehetett számára a legkönnyebben hozzáférhető. A szövegeket alapos filológiai vizsgálat alá vetve azonban világosan látszik, hogy az első, 1613-as kiadást használta a szerző, vagyis beigazolódott, hogy Móricz az eredeti művek kronológiájára is figyelt a források használatánál. A következő táblázatban a 1613-as és 1637-es kiadás szövegét állítom párhuzamba a Móricz által átvett részekkel, a szövegeket párhuzamosan közölve, kiemelve azokat a részeket, amelyek az 1637-es kiadástól eltérnek, és az 1613-assal egyeznek. A szövegeket a Pázmány-összkiadás és az 1613-as *Kalauz* szövege alapján betűhíven közlöm.

MÓRICZ Zsigmond, <i>Erdély II.</i>	PÁZMÁNY Péter, <i>Kalauz</i> (1613)	PÁZMÁNY Péter, <i>Kalauz</i> (1908)
Mondja, mért írnak olyan hosszúkat a papok. Néha szép: hallja: „veszedelmes állapotban vagynak azok, akik Catholikusoknak mondják magukat, de az új hitű Atyafiakkal való társalkodásból rozsdá csiszolódik hozzájuk...” ²⁹	Künnyű ezekből megtanulnunk, hogy veszedelmes állapotban légyenek azok, kik magokat Catholikusoknak mondják, de az új hitű Atyafiakkal való társalkodásból valami rozda csiszolódik hozzájuk. ³⁰	Künnyű ezekből megtanulnunk, mely veszedelmes állapotban vannak, akik magokat catholikusoknak mongyák; de az új hitű atyafiakkal társalkodván , valami rozda csiszolódik hozzájuk; [...] ³¹

²⁷ HARGITTAY Emil, *Pázmány és a kompiláció* = H. E., *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009, 207.

²⁸ *Uo.*, 34–35.

²⁹ MÓRICZ, *Erdély II, i. m.*, 37.

- Igen, mert nagyon jó azt tudni, hogy mit mondanak igazságot. Mert lássa, azt mondja, hogy: „a pártos tanítók írásaiban oly éktelen és képtelen kábaságok vannak, hogy ha ezeket szememmel nem olvastam volna az magok Könyveiben, elmémbe sem tűnnék, hogy eszes és józan ember efféléket csak meggondolna...”³²	Az pártos Tanítók írásában oly éktelen és képtelen kábaságok vannak, hogy, ha ezeket szememmel nem olvastam volna az magok Könyveiben, elmémbe sem tűnnék, hogy eszes és józan ember efféléket csak megis gondolhatna.³³	A pártos tanítók írásiban oly éktelen és képtelen gázságok vannak, hogy, ha ezeket szememmel nem olvasnám a magok könyvében, elmémbe sem tűnnék, hogy eszes és józan ember effélékat gondolhatna.³⁴
--	---	--

A *Kalauz* különböző szöveghelyeiről való kompiláció sokkal nyomatékosabbá válik a műben, amint Pázmány maga kezd szónoklatába, hogy a „hitehagyottak” elleni lépésekre buzdítsa a körülötte összegyűlt társaságot.³⁵ A szónoklat felépítésnél Móricz mindvégig Pázmányt idézi, immár idézőjel nélkül, továbbra is az 1613-as *Kalauz Elöljáró leveléből* és III. könyvéből merítve forrását.³⁶

³⁰ PÁZMÁNY Péter, *Isteni Igazságra vezérő Kalauz*, Pozsony, 1613, 90.

³¹ Uő, *Hodogeus: Igazságra vezérő kalauz*, s. a. r. KISS Ignác, Bp., A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1908 (Pázmány Péter Összes Munkái, 4), 136.

³² MÓRICZ, *Erdély* II, i. m., 38.

³³ PÁZMÁNY, 1613, 3.

³⁴ PÁZMÁNY, 1908, 7.

³⁵ MÓRICZ, *Erdély* II, i. m., 74–85.

³⁶ A táblázatban továbbra is azokat a részeket jelöltem félkövér betűtípussal, amelyek a két *Kalauz*-kiadásban nem azonosak.

MÓRICZ Zsigmond, Erdély II. Az élő Istentől elfajult és undok Bálványok után hanyatt-homlok rohant sokaságot észre akarván hozni Ezechias király, követeket küldött az egész országba s ő maga is atyai intésekkel serkentgetett mindeneket, hogyan az Istenhez térjenek. De ezt az ő szent igyekezetét az eltévelyedettek gyalázatos tréfákkal csúfolták... Aligha mostan is hasonlóképpen nincs dolguk azoknak, akik az útjokat tévesztettek jó ösvényre akarják vezetni. Mert nemhogy kedvesen fogadnák, sőt inkább nagy haraggal fenik ellenük agyarukat. Ezért ha csak embereknek akarnánk kedvezni, jobb volna kezünket összekulcsolni s hallgatva ülni, mint az Igazság hirdetésével gyűlöletet aratni.³⁷	PÁZMÁNY Péter, Kalauz (1613) Az élő Istentől elfajult és undok bálványok után hanyatt-homlok rohant sokaságot észre akarván hozni Ezechias király, országának minden szegeletire gyors követeket bocsáta, és atyai intésekkel serkentgette mindeneket, hogyan az Istenhez tértének. De ezt az ő szent igyekezetét sokan félkedvvel fogadák, sőt gyalázatos tréfákkal megcsúfolák. Alég ha most is hasonlóképpen nincs dolguk azoknak, kik az utat vétettek üdvösséges ösvényekre akarják vezetni. Mert nemhogy ezeket kedvesen fogadnák, s két kézzel kapnák az eltévelyedett és töretlen utakra széledett emberek, de sőt inkább ellenek nagy haraggal fenik, s agyarkodva köszörülik fogukat. Azért, ha csak embereknek kellene kedveskedni, és ez világi nyugodalmat üzni, szaporább volna kezünket egybekulcsolván hallgatásban maradnunk, hogysem az igazságnak hirdetésével gyűlölséget szereznünk.³⁸	PÁZMÁNY Péter, Kalauz (1908) Az Úristentől elfajult és undok bálványok után hanyatt-homlok rohant sokaságot útra akarván hozni Ezechias király, országának minden szegeletire gyors követeket bocsáta, és atyai intésekkel serkentgette mindeneket, hogyan esetöket megismérvén, vétköket elhagyják, és az igaz Istent méltó tisztelettel uralják. Gyümölcstelen nem lennémelyekben a szent király fáradtsága; de sokan a szép igyekezetet félkedvvel fogadák: sőt gyalázatos tréfákkal csúfolták. Aligha most is így nem járunk, mikor a hitnek útjavesztettit üdvösséges ösvényekre akarjuk vezetni. Mert noha némelyekben foganatos tanításunk; de sokan az eltévelyedtek és töretlen utakra szakadtak közül haraggal fenik és agyarkodva köszörülik fogukat ellenünk. [...] Ezek így lévén, ha csak embereknek akarnánk kedveskedni és világi nyugodalmat üzni, szaporább volna kezünket egybekulcsolván hallgatni és Istenünkhöz fohászkodni, hogysem igazsághirdetéssel gyűlölséget szereznünk.³⁹
--	---	--

³⁷ Uo., 78.

³⁸ PÁZMÁNY, 1613, 1.

³⁹ PÁZMÁNY, 1908, 5.

A következő táblázatban részletesen rögzítem az átvételek adatait. A korábbi szakirodalom⁴⁰ gyakorlatát követve a táblázatban az első számjegyek utalnak a lapszámra, a második szám az átvételt tartalmazó sorok sorszámaát mutatja. A párhuzamos oszlopban azonos rendszerű számozással a forrásművel azonosított helyek vannak jelezve. Az áttekinthetőség miatt új sort kezdtem abban az esetben, ha Móricz kompilált szövege ugyan folyamatos, de ez a rész a forrásban nem folyamatosan található meg.

MÓRICZ Zsigmond, Erdély II.	PÁZMÁNY Péter, Kalauz (1613)	MÓRICZ Zsigmond, Erdély II.	PÁZMÁNY Péter, Kalauz (1613)
37. oldal 8–10. sor	90. 7–9	83. 4–5.	182. 12–14.
38. 34–37.	Elölj. 3. 15–19.	83. 5–9.	182. 14–22.
78. 26–37.	Elölj. 1. 1–18.	83. 9–12.	183. 31–37.
79. 3–7.	Elölj. 1. 19–24.	83. 13–14.	185. 36–37.
79. 7–9.	Elölj. 2. 4–6.	83. 14–16.	189. 19–21.
79. 19–24.	Elölj. 2. 18–25.	83. 17–18.	185. 26–29.
79. 24–27.	Elölj. 3. 4–8.	83. 16–17.	185. 32–33.
79. 29–30.	Elölj. 3. 11–14.	83. 18–21.	189. 43–190. 7.
79. 32–35.	Elölj. 3. 15–19.	83. 22–26.	190. 18–23.
79. 35–37.	Elölj. 3. 21–24.	83. 26–84. 2.	190. 28–39.
80. 16–18.	162. 25–32.	84. 4–6.	190. 40–44.
80. 18–20.	131. 34–36.	84. 6–7.	190. 45–191. 1.
80. 22–32.	131. 36–132. 4.	84. 7–8.	191. 3–4.
80. 34–81. 7.	132. 5–20.	84. 8.	191. 9–10.
81. 14–26.	132. 22–33.	84. 8–10.	191. 19–21.
81. 28–31.	132. 38–133. 1.	84. 11–12.	191. 24.
82. 6–8.	186. 19–20.	84. 12–21.	191. 37–44.
82. 8–12.	181. 2–5.	84. 25–29.	194. 4–10.
82. 17–19.	181. 5–7.	84. 30.	194. 15–16.
82. 19.	181. 12.	84. 31–36.	194. 20–27.
82. 19–27.	181. 20–28.	85. 2–4.	254. 17–18.
82. 27–29.	181. 33–36.	85. 1–2.	254. 26–27.
82. 31–36.	181. 37–41.	85. 6–8.	254. 20–21.
82. 36–83. 2.	181. 45–182. 4.	85. 8–9.	254. 32–36.

Az alábbi táblázatban látható, hogy Móricz a *Kalauz* III. könyvének I., III., IV., VI., IX. részét, illetve ezek bizonyos részeit használta fel, pontosan az alábbiakat:

Elöljáró level	
III. könyv / I. / 3.	Ellenvetések az meg magyarázott tudomány

⁴⁰ HARGITAI Andrea, *i. m.*; MACZÁK Ibolya, *i. m.*

	ellen.
III. / VI. / 5.	Husz Jánost, Vileset, és az töb régi Tévelygőket, méltatlan vonszak párttyokra az Atafiak.
III. / III. / 6.	Az Atyafiak csudatételirül
III. / VI. / 3.	Mit felelnek erre az Lutheristák
III. / VI. / 2.	Luther Mártont az ördög tanította
III. / VI. / 4.	A Tévelygések Kezdőinek szörnyű Halálok
III. / IX. / 4.	Az Luther Evangélicusok, az Calvangélicusokkal üstököt vonsznak.

Az oldalak és sorok számozása mutatja, hogy egy szinte teljesen folyamatos monológot hozott létre, ezt a *Kalauz* különböző részeiből kompilálta, sokszor több tíz oldalnyi távolsággal az egyes részek között, néhány esetben egyetlen mondatot több különböző helyről összeszerkesztve. Az alábbi idézetpár is egy ilyen szerkesztést mutat be: az átvett mondat a *Kalauz* két különböző oldaláról származik – köztük hat oldalnyi távolság van – az író sorrendi cserét is alkalmazott a kompilált részek között:

MÓRICZ Zsigmond, <i>Erdély II.</i> Ezek a szentségek s prédikációk csak olyan fügefalevél-gatyák, melyekkel heában fődözik az ő attyok szemérmét az atyafiak: nem tehetek egyebet, mint hogy szükségképpen ki kell mondanom, amit sok fő tudós ember írásában olvastam, hogy maga Luther nem a természet folyása szerint született, hanem az ördög bagzott, lidérc módjára, az annyával, és annak csinálmanya és fajzása volna.⁴¹	PÁZMÁNY Péter, <i>Kalauz</i> (1613) Azért, azt olvasom Luther felől, hogy nem mindenestül az természet folyása szerint születetett, hanem az ördög bagzott lidérc módjára az anyjával, és annak csinálmanya és fajzása volna.⁴² [...] De ezek, csak fügefalevél gatyák, mellyekkel heában fődözgetik az ő attyok szemérmét.⁴³
---	---

⁴¹ MÓRICZ, *Erdély II.*, i. m., 82.

⁴² PÁZMÁNY, 1613, 181.

⁴³ *Uo.*, 186.

A regényben Pázmány a protestáns erdélyi fejedelemség ellen lépett fel, így Móricz a *Kalauz* olyan részeit emeli ki és kapcsolja össze, amelyek a katolikus-protestáns ellentétet elemzik, ezen belül a protestáns veszedelmet.

Móricz kompilációs technikájára jellemző, hogy szűkítette, tömörítette a pázmányi mondatokat, a latin idézeteket, a citátumok helyeinek jelölését minden esetben elhagyta. Az átvett szöveget az esetek nagy részében csak annyiban dolgozza át, hogy Pázmány XVII. századi nyelvét könnyebben olvashatóvá tegye a XX. századi olvasó számára: szavakat nem változtat meg, csupán a XVII. századi helyesírást. Amennyiben ezen túl megváltoztatja a *Kalauz* szövegét, egyszerűsítő, tömörítő céllal teszi, – az Ocskay György által felállított kategóriákból a kihagyás, tömörítés, rövidítés hármast alkalmazza – hogy a bonyolult pázmányi mondatok rövidített, érthetőbb variánsokban kerüljenek a regénybe. A következő példában kiemelve jelzem Móricz egyszerűsítő eljárását:

MÓRICZ Zsigmond, <i>Erdély II.</i> Ebből nem lehet látni, hogy nincs olyan ereje ezeknek a mai sovány vallásoknak, mint volt a régieknek, a keresztyén hitnek, amely a mártírok ezreit adta.⁴⁴	PÁZMÁNY Péter, <i>Kalauz</i> (1613) Ebből az könnyű változásból megtetszik, hogy nem olyan ereje vagyon az mostani sovány vallásoknak, mint az régi igaz keresztyén hitnek, mely az ember szűvében állhatatos bátorságot és minden szenvedésnek szomjúságát oltotta.⁴⁵
---	---

Leggyakrabban bekezdéseket szűkített, a következő idézetpár jól szemlélteti azt az esetet, mikor Móricz egy hosszú felsorolást rövidített le, mellőzve néhány már kevésbé ismert történelmi utalást:⁴⁶

MÓRICZ Zsigmond, <i>Erdély II.</i> És tíz esztendő alatt, nagy dühösséggel hadakozván az ő királyok ellen a kálvinistaságnak kiterjesztéseért, hússzor való százezer embernél többet levágának. 900 ispotált, 2000 klastromot, 20 000 templomot felkóborlának, megégetének, elpusztítának. Angliában a köznépnek számlálhatatlan sokaságán kívül egy cardinált, 3 érseket, 18 püspököt, 1 apáturat, 4 priort, 60 kanonokot, 350 papot, 50 theologiae doktort, 9 orvosdoktort, 1 királynéasszonyt, 8 grófot, 10 zászlós urat, 28	PÁZMÁNY Péter, <i>Kalauz</i> (1613) és tíz esztendő alatt nagy dühösséggel hadakozván az ő királyok ellen az kálvinistaságnak kiterjesztéseért, hússzor való százezer embernél többet levágának: kilencszáz ispotályt, kétezer klastromot, hússzor templomot felkóborlának, megégetének, elpusztítának. Angliában, hogy bémásza az új tudomány, az köznépnek számlálhatatlan sokasága kívül egy kardinált, három érseket, tizenhárca püspököt, egy apátúrt, négy priort, négy egész konventet, tizenhárom dékánt,
--	--

⁴⁴ MÓRICZ, *Erdély II.*, i. m., 81.

⁴⁵ PÁZMÁNY, 1613, 132.

⁴⁶ Kiemelve jeleztem a Móricz-szöveggel azonos részeket.

nagyságos urat, 400 nemesembert, s számlálhatatlan sok köznépet. A nortumberlandi gróféval együtt száz asszonyt lenyakazának, hogy könnyebben fészket verhessen a kálvinista tudomány. ⁴⁷	tizennégy esperestet, hatvan kanonokot, negyedfélszáz papot, ötven theologiae doctort, tizennyolc törvénytevő doctort, kilenc orvos doctort, egy királyné asszonyt, nyolc grófot, tíz zászlós, huszonnyolc nagyságos urat, négyszáz nemes embert, számtalan sok köznépet. Az nortumbriai grófné Somerfetti Anna nélkül száz asszonyállatot lenyakazának vagy proskribálának, hogy könnyebben fészket verhetne az kálvinista tudomány, [...] ⁴⁸
--	--

A következő idézetek a szerző egy másik jellemző eljárását mutatják be, Pázmány példázatnak szánt történeteinek lerövidítését:⁴⁹

MÓRICZ Zsigmond, Erdély II. Én igazán nem csudálom, ha ilyen vége lőn Luthernek, mert az ördöggel való barátságnak jó vége nem lehet. A többi hitújítók is ilyen végre jutottak. Simon, mikor az égbe akart repülni, leszakadt a mélységbe, Motanus és Maximilla magukat felakaszták, Nestor káromló nyelvét a férgek ették meg, Ariusnak minden béle s mája a pervátába esék, mert ily bűdös helyen kellett végezni, aki oly bűdös tanokat hirdetett. A donatisták, akik az oltári szentséget az ebeknek vetették, ezektől falattak föl.⁵⁰	PÁZMÁNY Péter, Kalauz (1613) Én igazán mondom, nem csudálom, hogy ilyen vége lőtt Luthernek, mert az ördögi társalkodásának, jó vége nem lehet. És miképpen megmondám az második könyvben, hogy az keresztyének üldözőinek, szörnyű és rettenetes volt az ő végek: azonképpen az tévelygések kezdői, és első gyarapítói, iszonyú halállal vesztek eleitül fogvást. Simon, midőn csalárdsági után, az égben akara röpülni, nyakra-főre jöve alá: [...] Montanus és Maximilla, az ördög kísztetéséből, magokat felakaszták: [...]. Nestoriusnak káromló nyelvét a férgek övék meg, és úgy méne az kárhozatra: [...]. Arius, mikor sok csalárdsággal hálolna és hímesgetné tévelygését, az alexandriai püspök könyörge az Istennek, hogy vagy ötet, vagy Ariust fogyatná ki ez világból. Másnap, az Császár akaratjából, nagy búzzal és sestommal mégyen vala Arius az szentegyház felé: szüksége érkezék, bétére hasa tisztítani; és az béli, mind májával, lépével együtt az pervátában esék, mert ugyanis, úgymond Ruffinus, ilyen bűdös helyen kell vala végének lenni annak, az kinek lelke dögletes tudománnyal rakava vala. Az Donatisták, az oltárok fosztásával, rontásával nem elégedvén,
---	---

⁴⁷ MÓRICZ, *Erdély II.*, i. m., 80.

⁴⁸ PÁZMÁNY, 1613, 131–132.

⁴⁹ A Móricz szövegével azonos részeket emeltem ki Pázmány szövegében.

⁵⁰ MÓRICZ, *Erdély II.*, i. m., 84.

	az Úr szent testét is az ebeknek hányják; de azon ebektől magok szaggattatának el, [...] ⁵¹
--	---

A beszéd felépítésénél szinte egyszer sem szakadt el a forrásszövegtől. Saját mondatokat a Pázmány-beszédben csupán három helyen használt, ekkor is magyarázó, összekötő szöveggént. Így kimutatható, hogy a *Kalauz*ban való nagyobb kihagyásokat követően használt néhány mondatnyi saját szöveget.

Az átvétel helyeit tekintve a két, egymástól legtávolabb eső rész az *Elöljáró levél* szövege után a III. könyvből való átvétel. Ezt a távolságot Móricz érzékelteti egy rövid bevezető, összekötő szöveggel, amelyben saját szavaival röviden összefoglalja az I. könyv tartalmát: „Így indította meg a beszédét, aztán bebizonyította, hogy az egész világot az egy igaz Isten teremtette, s hogy amelyek az Isten létének bizonyosságai, s hogy az atyák Krisztus halála óta mint mutatták meg az embernek a világ szépségét”⁵²

Pázmány stílusához igazodó összekötő szöveget ír akkor is, amikor a *Kalauz* szövegében a 132-ről a 186. oldalra tér át: „De én megtanítalak benneteket, hogy lehet az, hogy az Isten nevének kürtösei az ördög fiait s a pogányt és a kardot és a tűzvészt és minden pokolbeli ördögfattyat mért vesznek segítségül, hogy hatalmukat gyarapíthassák”.⁵³

A beszéd befejezésénél a *Kalauz*ból kompilált részt saját szavaival mosta össze, így – a megelőző Pázmánytól átvett, kis mértékben átdolgozott részek „stílusgyakorlata” után – egyesítette saját és Pázmány prózanyelvét.⁵⁴

MÓRICZ Zsigmond, Erdély II.	PÁZMÁNY Péter, Kalauz (1613)
Ezek az ördögöket tartjátok a kebleteken s ezeken engeditek rontani a magyar hazát és ezek a veszekedő, ordító pásztorok, akik meghazudtolják és erőssen pofázzák egymást, mert le kell vonni az álarcot, hogy a kendőzéssel bemázolt rútságuk napfényre jöjjön ; akik egymást hazugoknak, kerítőknak és ringyóknak nevezik, akik azt mondják egymásról, egy szava nem igaz a másiknak, akik, elő nem lehet számlálni mennyi utálatos szitkokkal tetézett könyveket írnak egymás ellen, a a luheristák a kálvinistákra s a kálvinisták a	De hogy ez az álarcza le vonattassék róllok; és <i>kendőzéssel bé mázolt rútságok nap fnyre hozassanak</i> : [...]. Annak fölötte, meg hazuttollyák, és erőssen meg pofázzák ömagok az Lutheristák ezaránt az Calvinistákat [...]. Ki tudná pedig elő számlálni, menyi utálatos szitkokkal meg tetézett Könyveket írtak a Lutheristák az Calvinisták ellen? [...] Szamárnai számároknak, tisztátalan latroknak, esze fordult tévelygőknek, [...] és több utálatos gázságoknak nevezik. ⁵⁶

⁵¹ PÁZMÁNY, 1613, 192.

⁵² MÓRICZ, *Erdély II, i. m.*, 80.

⁵³ *Uo.*, 82.

⁵⁴ Az azonos részeket emeltem ki félkövér betűtípussal.

⁵⁶ PÁZMÁNY, 1613, 254–255.

lutheristákra, számárnyi számároknak és tisztátalan latroknak, eszefordult tévelygőknek s több utálatos gazságoknak nevezik egymást, ezek az emberek tegyenek itt nekünk igazságot s tanítsanak minket emberségre. Ezeknek a kezébe szakadjon az ország legszebb része, a szerencsétlen Erdély egy hitetlen kálvinista szolgája legyen? ... ezt akarjátok? ... ⁵⁵	
---	--

Móricz itt láthatóan két oldalról választotta ki három bekezdés első, és egy bekezdés utolsó mondatát, ezeket egyszerűsítette, a felsorolást szűkítette, tagmondatokat hagyott el, a kor helyesírásának megfelelően átírta, majd a beszédet ő maga fejezte be Pázmány regénybeli fellépésének megfelelően: cselekvés nélkül Erdély protestáns kézen marad.

⁵⁵ *Uo.*, 84-85.

3. Sumonyi Zoltán drámája

3. 1. Pázmányról 1979-ben

A dráma alapkonfliktusát Sumonyi már 1977-ben megírta *A Kardinális és a Főlovász* című versében:⁵⁷ a halála előtt álló Pázmány és gyámfia, Zrínyi Miklós ellentétes álláspontokat képviselnek. Pázmány a nemzeti függetlenség mellett áll, titokban békítő szándékú levelezést folytat I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel. Zrínyi azonban, gyámja Rákóczit támogató politikájáról mit sem sejt, és az udvar parancsának eleget téve a császári seregek szolgálatába áll. Sumonyi Zoltán verse ezt a pontot dolgozta fel. A kardinális keserősége, mintha előre sejtene nevelése tragédiáját, így jelenik meg a versben: „Hisz ő nem ezt akarta! De ő nem így akarta! / De most már mindegy. Úgy sem lehetne elhítni, / hogy épp ő, maga Pázmány *pázmáneus* sosem volt!”

A vers középpontjába állított lélektani, drámai szituációt a két történelmi személy között a szerző két év múlva, 1979-ben, *Pázmány* című három felvonásos drámájában dolgozza ki, verse a drámában a *Prológus* helyére kerül. Olyan időszakban születik a dráma, mikor Pázmány alakja az irodalmi – és történelmi köztudatban erősen háttérbe szorult. Műveinek összkiadása, amely Móricz idejében még könnyen elérhető volt, az antikváriumok polcain is egyre ritkábbá vált. Az ellenreformációban betöltött szerepe, politikai tevékenysége a Habsburg-ház oldalán nem sorolták azok közé a történelmi alakok közé, akiknek életútját a rendszerváltás előtti évtizedekben tanácsos lett volna feldolgozni bármilyen irodalmi formában. Sumonyi Zoltán drámája több évtizedes csendes feledés után törölte le a port Pázmány emlékéről. A politikai-kulturális közegben maga a témaválasztás is elismerésre méltó volt, azonban a történelmi háttér sokoldalú ismerete – ha néhány esetben alá is lett rendelve a drámai cselekménynek – és az érezhetően eredeti forrásokból kölcsönzött szóhasználat, amely – ahogy Móricznál is láttuk – összefonódott a kor modern irodalmi nyelvével, hangsúlyozottan sikerre ítélték a drámát. Két kiadást is megért,⁵⁸ rádiójáték, majd tévéfilm is készült belőle.

⁵⁷ SUMONYI Zoltán, *A Kardinális és a Főlovász*, Kortárs, 1977/8, 1235.

⁵⁸ SUMONYI Zoltán, *Pázmány: Dráma három felvonásban, prológussal*, Bp., Magvető, 1979.; Uő, *Pázmány: Dráma három felvonásban, prológussal* = S. Z., *Magyar messiások*, Bp., Magvető, 1984, 87–181. A két kiadás szövege között nincs eltérés, a dolgozatban mindvégig az első kiadásból idézek.

A dráma tetőpontja lélektani szálon mozgatva teljeseedik ki, de a háttérben ott vannak a XVII. század első felének évei, amelyek a kiindulópontot, a történelmi konfliktust generálják. Móricz regénye Pázmány politikai fellépésének egyik első jelenetét dolgozta fel: Pázmány és Bethlen ellentéte a Homonnai-ügy idején már fennállt, de a későbbi években jelentősen mérséklődött. Móricz regényében a Pázmányhoz kötődő történelmi események mindvégig egy szálon futottak, a regény fő vonalának mintegy sokadik mellékágaként. Sumonyi drámájának minden jelenetében Pázmányt, az ország egyik vezetőjeként létező politikust helyezi a középpontba. Az olvasónak a tragikum megértéséhez el kell jutni a dráma cselekményében addig a felismerésig, hogyan lett az első felvonás Bethlen és a protestánsok ellen prédikáló Pázmányából az utolsó jelenetben egy megtört, a békéért könyörgő Pázmány. Mindez csak úgy lehetséges, ha az olvasó jól ismeri a korszakot annak minden történelmi dilemmájával, és a dráma szereplőinek kapcsolatrendszerével együtt. A dolgozat következő részében a drámában megjelenített eseményeket mutatom be, jelezve azokat a részleteket, amelyeket a szerző saját elképzeléseinek és a dráma felépítésének megfelelően színezt ki.

3. 2. A dráma történelmi háttere

A cselekmény három évszám körül bontakozik ki. Pázmány alakja mindvégig központi szerepet tölt be, nem csak egy-egy jelenetre korlátozódik, ahogy Móricznál volt látható. Az első felvonásban – 1627-ben – Pázmány a nagyszombati templomban prédikál, dörgő hangján az országba és Erdélybe is beáramló protestáns veszedelem ellen emel szót. Bethlen Gábort, a „tévelygők erdélyi bajnokát”, igazi gonosztevéként mutatja be, prédikációjában török segítséggel való hatalomra jutását és árulását állítja a középpontba. Pázmány Bethlen Gábor iránt érzett ellenszenve, amely már Móricz Pázmány-képében is megjelent, valós történelmi tényeken alapul. Már a Homonnai-ügyben szembekerültek egymással, az ellenséges érzület akkor éleződött ki igazán, amikor Bethlen a Porta engedélyével 1619. augusztus végén csapataival elindul Kolozsvárról, megtörténik a kassai mészárlás, Pázmánynak Bécsbe kell menekülnie. A drámabeli Pázmány-prédikációból ez az indulat érződik. Pázmány azt mondja el hallgatóságának, hogy saját, és az udvar meglátása szerint hogyan lett fejedelem Bethlen Gáborból: fejedelme, Báthory Gábor árulójává válva, török komákkal „praktikázva” nyerte el a szultán támogatását és lett erdélyi fejedelem. A prédikációba foglaltak teljesen hitelesek abból a szempontból, hogy az udvar és Pázmány Bethlen-ellenes véleményét tükrözik. A valóságban Báthory bukását nem közvetlenül Bethlen okozta, hanem az, hogy politikájával az

udvar felé fordult: megegyezett az udvarral, hogy fejedelemségének elismeréséért cserébe beengedi a királyi csapatokat Erdélybe. Bethlen ekkor ragadta magához a kezdeményezést, török-tatár segédhadakkal Kolozsvárig hatolt előre és az országgyűléssel fejedelemmé választatta magát. Báthory Váradra hátrált, ahol Ghyczy András, a korábbi trónkövetelő által felbujtott hajdúk ölték meg. Bethlen ártatlanságát ez ügyben az is példázza, hogy Báthory teste Nyírbátorban 15 évig temetetlenül feküdt, végül Bethlen döntött úgy, hogy adják meg számára a végtisztességet. Sík Sándor monográfiájában hosszasan ír a két államférfi ellentétéről, Pázmány az 1616-1627 körüli haragját a következőképp értelmezi: „Bethlen győzelmei nemcsak egyházát és nemzetpolitikai terveit alázták meg, hanem [...] vérisértették legmélyebb emberi önérzetét. Innen az a bosszús, keserű, vagy haragos hang, amely Bethlenről írt leveleit, sőt még a [...] Bethlenhez írtakat is jellemzi.”⁵⁹

A prédikáció alatt a Zrínyi árvák – Péter és Miklós – érkeznek egy kanonokkal Pázmányhoz. Ekkor még kisfiúk, – 6 és 7 évesek – ezután kezdődnek meg grazi tanulóéveik. Kanonokja így szól Pázmányhoz: „Igaz, hogy Ferdinánd király az egyik, / ki gyámatyjoknak mondja már magát?” Pázmány így felel: "Igaz. S ezért a másik én vagyok, / hogy inkább hozzánk formálódjanak...”⁶⁰ A dráma itt ismét pontos adatokra épít: Zrínyi György 1626. december 26-án elhunyt, már halála előtt, február 2-án Pázmány Péter gondjaiba ajánlotta fiait, majd december 14-én arról végrendelkezett Pázmány pozsonyi kúriájában, hogy a katolikus vallásban neveljék őket. II. Ferdinánd azonban Sennyei István püspököt nevezte ki az árvák főgyámjául, Pázmány csak közvetve irányította taníttatásukat. A dráma Pázmánya itt először találkozik a fiúkkal, mint gyámatyjuk, ajándékként Péternek saját kardját adja, Miklóst főlovászmesternek neveztetik ki. Ez az esemény a valóságban csak egy évvel később, 1628. április 12-én történt meg.⁶¹

A felvonás kulcsjelenete Pázmány politikai gondolkodásának szempontjából mégis Kemény János követjárása. A szakirodalom által eleinte hiteltelen,⁶² majd hiteles⁶³ jelzővel illetett Kemény által idézett Pázmány-mondatok a drámában is jelen vannak: "Mert bár láthatod, édes öcsém, nekünk itt hitelünk s tekintetünk elégséges vagyion mostan, keresztyén

⁵⁹ SÍK Sándor, *Pázmány. Az ember és az író*, Bp., Szent István Társulat, 1939, 223.

⁶⁰ SUMONYI, i. m., 22.

⁶¹ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1954, 25.

⁶² DEÁK Farkas, *Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról s az erdélyi történetirodalom egy-két kútforrásáról*, Bp., 1886, 10–12.; HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula, *Magyar történet IV.*, Bp., 1943, 531.

⁶³ HÓMAN Bálint, *Pázmány, a nemzetpolitikus*, Nemzeti Újság, 1938. január 28.; SÍK Sándor, i. m. Bp., 1939, 206–229.; INCZE Gábor, *Elhangzott-e valóban Pázmány híres mondása?*, Református Egyház, 1957, 131–132.; KEMÉNY János *Önéletírása és válogatott levelei*, Vál., s. a. r., bev. V. WINDISCH Éva, Bp., 1959, 471.; HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter hiteles jellemzése Kemény János Önéletírásában*, Vigilia, 1985, 778–784. TÓTH Gábor, *Kemény János történeti szavahihetősége*, Aetas, 2006/2, 219–231.

császáruk előtt, de az csak addig tarthat ki a német nemzetben, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni!...".⁶⁴ A látogatás datálása helyes, Kemény először ebben az évben jár Pázmánynál, ahogy írja: „1627-ben és 1628 kezdetiben két utat tettem postán azon cardinálhoz”⁶⁵ A drámában Kemény először egy 1627. december 17-én kelt levelet – amelynek szövege eredeti forrást feltételez – ad át Pázmánynak, amelyben arról számol be, hogy a török császár meghalt, öccsét ültették székébe, de pártütésektől lehet tartani. Pázmány így reagál a hírekre: „Igen fontos hír! Ámbár jóllehet / nem erről vártam híradást. A béke / megőrzésének dolgában írtam, mert úgy kering felénk sok kósza hír, hogy / kardját kivonni készül Gábor úr.”⁶⁶ A drámában a Pázmány által említett levelet nem sikerült azonosítanom: 1627. évi levelezésében nem található ilyen tartalmú, Bethlen Gáborhoz írott levél. Pázmány válaszevele 1627. december 28-án kelt, hasonlóan a Bethlen levélhez, ez is eredeti forrásanyagot feltételez. Így fejeződik be: „Felségednek üzentem szóval is / Kemény uramtól. Istent arra kérem, / Felségedet keresztyénség javára/vezesse, s tartsa, áldja minden jókkal! [...]”⁶⁷ A dráma folytatása megelőlegezi a történészek Kemény hitelessége körüli vitájának újabb feltételezéseit. Így szól Pázmány a fiatal Keményhez: „Amit most mondok, annak velejét / igen figyelmesen jelentse, s szóban / bizalmas emberek között kegyelmed!” Pázmány bizalmas mondandójaként itt következnek a Kemény *Önéletírásában* Pázmány szájába adott mondatok.⁶⁸ R. Várkonyi Ágnes 1988-as tanulmányában állítja, nagyon valószínű, hogy a 1627. december 28-án kelt, Bethlen Gábornak címzett Pázmány levél szóbeli üzenetét adta vissza Kemény János *Önéletírásában*.⁶⁹ A drámát már jóval korábban e feltételezés nyomán írta meg Sumonyi Zoltán, csatlakozva ezzel a Kemény János történelmi szavahihetősége mellett kiállók táborához.

A Kemény *Önéletírásából* idézett sorokkal a szerző bevezeti a következő felvonást, egyre közelebb vezetve az olvasót a minden körülmények között békére törekvő Pázmány politikájáig. Pázmány – már 1635-ben – állást foglal I. Rákóczi György fejedelemsége mellett, kapcsolatukat Sík Sándor is elemzi. Elmélete szerint a hatvanéves Pázmány már számtalanszor csalódott a Habsburg udvar, mint politikai hatalom erejében, felismerte, hogy Erdély autonómiáját lehetetlen megsérteni, így ellenségesség és a megalázó vereségek, kompromisszumok helyett a béke lehetőségét kell keresni.⁷⁰ Ez megfelelő magyarázatot nyújt

⁶⁴ SUMONYI, *i. m.*, 42.

⁶⁵ KEMÉNY, *i. m.*, 1959, 137.

⁶⁶ SUMONYI, *i. m.*, 38.

⁶⁷ SUMONYI, *i. m.*, 40.

⁶⁸ SUMONYI, *i. m.*, 41.

⁶⁹ R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdély és a török kérdés Pázmány politikájában*, Világosság, 1988/29, 392–398.

⁷⁰ SÍK Sándor, *i. m.*, 231–237.

arra, hogy Pázmány nem kétszínű politikát folytatott, egyszerűen csak minél kevesebb háborúra és viszályra törekedett az ország határain belül. Ezt támasztják alá a fejedelemhez ez évben írt levelei is, amelyek közül az 1635. március 7-én kelteztet Sumonyi is felhasználja a drámában.⁷¹ Ekkor már panaszkodik betegségéről kanonokjának: „Ma jobb szeretném gyorsan befejezni / mert lábom, térdem, vállam, derekam/túlontúl érzi ezt a hirtelen jött / meleg szelet – s mind kínoz és sajog,/pöstyéni hőforrás-fürdőre vágyva.”⁷² Betegsége szintén eredeti dokumentumokon alapszik: Pázmány levelei között az 1635-ös esztendőből két olyan levél is található, ahol betegségéről ír, ezek közül az egyik a pöstyéni fürdőből keltezett.⁷³

Mindent elkövet, hogy a békét, és Rákóczi nyugodt uralkodását biztosítsa, ez a békére törekvő magatartás világossá válik a felvonás jeleneteiből: lecsillapítja Eszterházy Miklós nádor Erdély elleni szembenállását, amely csak újabb belháborút és viszályt szülne, kiáll az Erdély független magyar állami fennállását célzó belpolitika mellett.⁷⁴ Eszterházy Prépostváryt javasolja, mint Rákóczi lehetséges ellenfelét. Pázmány védi Rákóczi pozícióját, nem hiszi, hogy Eszterházy bármelyik jelöltje jobb lenne nála, Rákóczi legalább nem tapad „gyámoltalan és vaksi macskakölyökként a Porta csecsbimbóira”.⁷⁵ Eszterházynak valójában 1630-ban, az erdélyi trónért való küzdelem idejében volt terve Prépostváryval, a kissé már öreg, katolikus főúrral; 1635-ből nincs ilyen adat.

Eszterházy Miklós mellett kihallgatásra, tanácskozássra érkeznek még hozzá Zrínyi Péter, Bethlen István, és Rákóczitól Kemény báró.

Bátyja, Miklós helyett Zrínyi Péter érkezik Pázmányhoz. Elpanaszolja Miklós bécsi életmódját: a kocsmákban táncmesternek választották, „Csak lant meg ének, bor, mulatozás/s a táncolásnak sok csúf változatja érdekli már...”⁷⁶ Mindezt többre tartja, mint „László királyunkról írt versezetjét, / amit deák nyelven felolvasott / a Stephanskirchében – s bizony dicsérték!”⁷⁷ Az 1634. tavaszán tartott László-ünnepen valóban Zrínyi Miklóst kérték fel ünnepi szónoknak, beszédével nagy sikert aratott. Zrínyi Péter látogatásról nem tudósítanak a

⁷¹ A független Erdély mellett való kiállásáról, a fejedelem támogatásáról tanúskodó levelei fennmaradtak még, de nem a Sumonyi által színre vitt esztendőkből: Pázmány Péter levele I. Rákóczi György fejedelemhez. 1634. március 21. Pozsony = *Pázmány Péter összegyűjtött levelei* II. (a továbbiakban: PPÖL II.), egybe gyűjtötte és sajtó alá rendezte HANUY Ferenc, Bp., 1911, 470–471.; Pázmány Péter levele I. Rákóczi György fejedelemhez 1634. március 30. Pozsony = PPÖL II., 477–478.; Pázmány Péter levele I. Rákóczi György fejedelemhez. 1636. november 20. Nagyszombat = PPÖL II., 735–736.

⁷² SUMONYI, i. m., 49.

⁷³ Pázmány Péter I. Rákóczi György fejedelemhez. Pozsony, 1635. február 17. = PPÖL II., 550.; Pázmány Péter I. Rákóczi Györgyhez. Pöstyén, 1635. május 25. = PPÖL II., 956.

⁷⁴ Eszterházy ellenében, Rákóczi mellett való kiállásról tanúskodnak alábbi levelei: Eszterházy Miklós nádorhoz. 1631. február 7. Nagyszombat = PPÖL II. 170–171; I. Rákóczi György fejedelemhez. 1636. november 20. Nagyszombat = PPÖL II., 735–736.

⁷⁵ SUMONYI, i. m., 69.

⁷⁶ *Uo.*, 54.

⁷⁷ *Uo.*, 56.

történeti dokumentumok, azonban Pázmány válasza gyámfiának már valós történelmi tényen alapul: „Most menj! Még folytatása lesz! / De egyet tudj: már Bécestől elbúcsúzhatsz, mert itt folytatjátok az iskolát...”⁷⁸ A Zrínyi fiúk Graz, Bécs és Nagyszombat jezsuita iskoláiban tanultak. A drámában Pázmány a nagyszombati iskolára céloz.

A tőle támogatást kérő, Rákóczi fejedelmi székébe pályázó Bethlen Istvánt szinte figyelemre sem méltatva bocsátja el. Bethlen Gábor halála után a török végül I. Rákóczi Györgyöt támogatta és választotta fejedelemmé. 1635-ben Bethlen István még egyszer segítséget kér a budai pasától Rákóczi fejedelem letételéhez, de a következő évben legyőzik trónkövetelő csapatait. Pázmány Rákóczit támogatta Bethlen ellenében, 1636-ban Bethlen Istvánnak címzett levelében arra biztatja Bethlent, hogy lépjen vissza a pártütéstől és térjen vissza birtokaira.⁷⁹ Majd a fejedelemnek írja, hogy „valamit Isten igazsága szerint a keresztyénség javára és az elátalkodott Bethlen István tartóztatására alkalmasnak itiltem, megjelentettem ő felségének.”⁸⁰

Keményt Bethlen Istvánnal együtt engedik be Pázmányhoz, ismételt bemutatkozásán kívül több szerep itt nem jut neki.⁸¹ Hogy valóban járt-e Pázmánynál ebben az esztendőben, ismét *Önéletírása* segít válaszolni. Pázmány nevét az *Önéletírás*ban utoljára az 1635-36-os esztendőknél említi, Pázmány Erdély és Rákóczi felé irányuló jóakarataról ír.⁸² Így az újabb követjárásról biztos adat nincs, de Kemény Pázmány-emléke felfeltételezi a látogatást.

Az 1635. évet bemutató jelenet utolsó vendége Pázmánynál Zrínyi Miklós, aki diákokra jellemző örök kifogásokkal – „Atyám, betegség kínoz... Fáj a térdem, / járó erőm alig van reggelente...”⁸³ – igyekszik kimagyarázni kihágásait. Zrínyi valóban egészségére hivatkozott, amikor tanulmányairól volt szó. Ezt támasztja alá Pázmány Sennyei püspökhöz írt levele: „Zrini Miklós nekem Püski uram által megjelentette, hogy ő mindenre kész, de lehetetlen, hogy az tanuságot continuálja: mert mint ifju egészségét elveszti [...] és a két térde igen kezdett dagadni [...]”⁸⁴ Pázmány ismét hangsúlyozza a már Péternek is elmondottakat: itt kell maradniuk, nem mehetnek vissza Bécsbe. Miklós köszöni Pázmány nagylelkűségét, egy kívánsága van még: hadd menjenek öccsével Itáliába, „tanulmányozván ott néhány szokást”.

⁷⁸ *Uo.*, 58.

⁷⁹ Bethlen Istvánhoz. 1636. február 23. Pozsony = PPÖL II., 630–631.; Gróf Bethlen Istvánhoz. 1636. március 24 = PPÖL II., 636–639.

⁸⁰ I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez. 1636. március 10. = PPÖL 633–634.; Pázmány 1636 nyarán több levelet is váltott I. Rákóczi Györggyel, amelyekben Bethlen Istvánnal fenyegető veszélyről tudósít. L.: PPÖL II. 664–665; 668–669; 673–674; 682–683.

⁸¹ Kemény János önéletírásában és Pázmány leveleiben nem maradt fenn adat arra vonatkozólag, hogy Bethlen István személyesen is járt volna Pázmánynál.

⁸² KEMÉNY, *i. m.*, 214.

⁸³ SUMONYI, *i. m.*, 78.

⁸⁴ Sennyei István veszprémi püspök, kir. kancellárhoz. 1634. szeptember 29. Pozsony = PPÖL II., 513.

Pázmány válasza: „Egy évig nálam itt maradtok, / s talán majd szorgalommal és tudással / rászolgáltok, hogy lássátok Velencét,/ Rómát, Firenzét, és a többi várost.”⁸⁵ És valóban, a Zrínyi-fiúk 1634. novemberében Nagyszombatban folytatják tanulmányaikat, itt tanulnak a tanév végéig, 1635. nyaráig, majd az itáliai tanulmányút 1636-ban kezdődik.⁸⁶

A harmadik felvonás Eszterházy Miklós és Nyáry Krisztina beszélgetésével indul: Pázmányhoz jöttek, amíg várakoznak, fiukról, Eszterházy Lászlóról beszélnek, aki a Zrínyi-fiúkkal ment Itáliába, már útban vannak hazafelé.⁸⁷ 1637-ben az Itáliából hazatérő Zrínyi fiúk, másik gyámtyjuk, II. Ferdinánd halálhírére térnek haza. Eszterházy nádor Miklóst az Erdélybe betörni készülő hadak közé kívánja bevonni, azzal érvelve, hogy apja, Zrínyi György is császárpárti volt. Zrínyinek imponál, hogy végre csatában is kivonhatja kardját, Eszterházy pedig bizalma jeléül horvát bánná nevezi ki. Valójában Zrínyi csak 1648. májusában tette le a horvát báni esküt.

A már nagyon beteg Pázmány is szót akar váltani az ifjú Zrínyi Miklóssal: „Nem jót jelent, hogy Eszterházy-nádor / – miként a többi ifjú főnemest – / téged is magához édesítget”.⁸⁸ A dráma tetőpontja itt érkezik el: a Pázmány Péter útmutatásával nevelt Zrínyi Miklós nem érti, gyámtyja miért beszél neki békéről, fegyverek között lévő egyensúlyról, mikor a protestáns veszedelemről szóló prédikációkon nevelkedett. Pázmány magyarázata az értetlenséget és döbbenetet mutató Zrínyinek hosszúra nyúlik, azonban egyetlen mondatában benne rejlik egész monológjának mondanivalója: „az ország s a magyarság a generálisom”. Egész életében minden cselekedetét, ha kellett egyszer a Habsburg udvar, másszor az erdélyi fejedelem felé fordulva, az ország egységének, békéjének rendelte alá. Zrínyi Miklós, éppen ő, akiben mint utódjában bízott, később a császári hadban I. Rákóczi György seregével is harcolt.⁸⁹ A Pázmány személyiségéből fakadó, a dráma első felvonásától folyamatosan végigvezetett feszültség itt éleződik ki és éri el tetőpontját. Itt válik Pázmány a történelmi drámák tragikus hőségé: halálos ágyán szembesül azzal, hogy minden eddigi munkája szertefoszlott, a magyar nép a felekezeti háborúktól legyengülve valamelyik nagyhatalom prédájává fog válni. Zrínyi Habsburg parancsra ténylegesen részt vett a harmincéves háborúban, 1642-ben és 1643-ban is hadba vonult, Rákóczi ellen 1644-ben – tehát nem Pázmány halálának évében – vezényelték ki, kényszeredetten és kedvetlenül tett eleget ennek

⁸⁵ SUMONYI, *i. m.*, 79.

⁸⁶ KLANICZAY Tibor, *i. m.*, 25–31.

⁸⁷ Eszterházy Miklós és Nyáry Krisztina 1624-ban keltek egybe, másodszülött fiuk, László, 1626. január 1-én született. L.: *Az Eszterházyak családi naplója*, közread. SZILÁGYI Sándor, Történelmi Tár, 1888, 211.

⁸⁸ Zrínyi ezekben az években a nádor lányának, Eszterházy Júliának udvarolt, így Zrínyi különösen igyekezhetett közel kerülni az Eszterházy családhoz.

⁸⁹ ⁸⁹ KLANICZAY Tibor, *i. m.*, 38–41

a kötelességének.⁹⁰ A Habsburg-párti Zrínyi család fia ekkor már felismerte a század nagy tragédiáját, amelyet a drámában Pázmány fogalmazott meg: a magyarság megosztottá vált, a Habsburg érdekek szolgálatába állított magyar politika csődöt mondott. Zrínyi megtette az első lépéseket egy Habsburg-ellenes összefogásra, nádori hivatalt akart szerezni, de 1655-ben a pozsonyi országgyűlésen megakadályozták megválasztását.

A történeti valóságban nem maradt nyoma annak, hogy ez a konfliktus valóban így kiéleződött volna Pázmány és az ifjú Zrínyi Miklós között, de a politikai erők állása mindenképpen magában rejtette ennek az ellentétnek a lehetőségét, amit Sumonyi Zoltán árnyalt történelmi háttérrel és finoman kidolgozott lélektaniséggel ábrázolt drámájában.

3. 3. A dráma Pázmány-forrásai

A drámában mindvégig érezhető az eredeti dokumentumok szóhasználata, azonban ez – Móricz kompilálási módszerével ellentétben – nem folyamatosan van jelen a dráma Pázmány-szövegében, hanem lépten-nyomon összefonódik egy archaizálásra törekvő, de Pázmány azonosított mondataihoz képest mégis modern drámai nyelvvel.

Pázmány dörgő hangú prédikációja az első felvonás első jelenetében rögtön eredeti forrást sejtet. A prédikáció első sorai Pázmány *Felelet* című művéből lettek összeszerkesztve. A műfajváltás, amellyel a szerző egy prédikáció bevezetőjeként egy vitairat sorait használja fel, a prédikáció a drámában elfoglalt helyét mutatja: Sumonyinak a "dörgő hangú" Pázmány első megszólaltatásához van szüksége a *Felelet* soraira. A szerző kisebb stiláris változtatásokat alkalmazva, de szó szerint tartja magát a pázmányi szöveghez:

SUMONYI Zoltán, <i>Pázmány</i>	PÁZMÁNY Péter, <i>Felelet</i>
...avagy talán azt úgy ítéli meg a hírneves sárvári prédikátor Magyari István uram, hogy amíg az ország boldog lön, az ő vallásukon s nem a miénken volt?! – S talán bizony Hunyadi János és Mátyás király szintén a Luther girhes és pohos gebéjének tartotta volna farkát?! Ha így ítél a vaksi tudatlanság, megérdemli, hogy prédikálószékből záp-tyúkmonyokkal kergettessem el! ⁹¹	De talam azt itiled, hofi a myg Magyar orzag bodog lön, addig nem az mi vallasunkon volt, hanem az tieteken: Hofi Huniadi Ianos es Matias kiralis, az Luther loua farkat tartotta. Ha ezt itiled, meg erdemled tudatlansagodert, hofi az predicallo zekbol, Zap tiukmuniokkal kerghessenec ki: [...] ⁹²

⁹⁰ *Uo.*, 40–41.

⁹¹ SUMONYI, *i. m.*, 11–12.

⁹² PÁZMÁNY Péter, *Felelet*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2000, 241.

Ha a Móricz-példából indulunk ki, helytálló lenne a feltételezés, hogy a további kompilált részeket is egyetlen műben – ahogy Móricz is egy műből kompilált – a Pázmány-dráma esetében a *Feleletben* kell keresnünk. De mivel Pázmány árnyaltabb szerepet kap itt, mint Móricznál, – bemutatkozik, mint katolikus hitszónok, nevelő, politikus – felhasznált műveinek száma is nagyobb.

A következő táblázat a kompilált részek pontos helyeit mutatja be:⁹³

Sumonyi Zoltán, Pázmány	Pázmány Péter művei
I. felvonás/1. jelenet 11.8–12.3.	Felelet 241. 16–20.
I./1. 18. 8–16.; III./3. 111. 4–12.	Imádságos könyv 179. 17–21.
I./1. 18. 17–18.; III./3. 111. 13–14.	Imádságos könyv 179. 23–25.
I./1. 18. 19–21	Imádságos könyv 180. 3–4.
I./1. 19. 2–4.	Imádságos könyv 180. 7–8.
I./2. 26.15–27. 9.	Prédikációk II. 64. 23–32.
I./3. 38. 7–39.6.	PPÖL I. 670. 1–9.
I./3. 39. 7–14.	PPÖL I. 670. 20–27.
I./3. 39. 14–21.	PPÖL I. 670. 30. – 671.4.
I./3. 39. 21–23.	PPÖL. I. 671. 10–11.
I./3. 39. 24–40. 7.	PPÖL I. 671. 16–19.
I./3. 40. 1–9.	PPÖL I. 671. 24–26.
I./3. 40. 10–16.	PPÖL I. 671. 29–34.
II./1. 47. 4–48. 2.	PPÖL II. 553. 16–18.
II./1. 48. 3–8.	PPÖL. I. 546. 5–9.
II./1. 47. 13–19.- 49.3.	PPÖL II. 553. 23–29.
II./1. 58. 1–6.	Prédikációk II. 621. 7–9.

⁹³ A dráma sorainak számozásánál a címetek, szerzői utasításokat nem, csak a tényleges szöveget vettem figyelembe. A kompilált helyek azonosításához a Pázmány kritikai kiadás megjelent kötetait használtam, a még nem megjelent kötetek esetében a Pázmány összkiadást: PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631)*, kiad. SZ. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001.; Uő, *Felelet, i. m.*; PPÖL I–II.; PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangéliumokról predikációk, melyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt Cardinal Pázmány Péter, s. a. r.* KANYORSZKY György, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1906.

Ahogy a táblázat is mutatja, Sumonyi négy Pázmány forrást használt a drámához: a *Feleletet*, az *Imádságos könyvet*, a *Prédikációkat* és az *Összegyűjtött leveleket*. Ezeken belül az *Imádságos könyv* és a *Felelet* egy-egy kisebb részét, három Pázmány levelet és két prédikáció néhány mondatát kompilálta. Sumonyi kompilálási technikájára jellemző, hogy tömöríti a szöveget, a már ismeretlen kifejezéseket újabbakkal helyettesíti, egy nagyobb, felhasználni kívánt szövegegységből mondatokat, félmondatokat hagy el, oly módon, hogy az olvasó nem érzékel töredezettséget a szövegben.

Az *Imádságos könyv* VII. részéből, *A Soltárból* összeszerkesztett rész a drámában keretként funkcionál: az első jelenet ezzel záródik, Pázmány így fejezi be prédikációját. Az utolsó jelenet megtört Pázmánya összekulcsolt kézzel ezzel az imával könyörög a békéért és ajánlja Zrínyi Miklós lelkét az Úr oltalmába. Pázmány a drámában megtett útját ez az imádság is jól példázza, hiszen ugyanazzal az imával könyörög a békéért, amivel korábban a protestáns veszedelemtől fenyegetett országért imádkozott.⁹⁴

SUMONYI Zoltán, <i>Pázmány</i>	PÁZMÁNY Péter, <i>Imádságos könyv</i>
Uram, szolgálid testét az égi madarak s a földnek vadjai szaggatják; vérrel folynak városok, s a holtakat nincs, aki eltemesse. Vagyunk gyaláztatja, Uram, a szomszéd nemzetségnek, csúf játékai a népeknek, kik minket közrevesznek! Meddig tart ellenünk, uram, a régtől Felgerjedett parázsa haragodnak; Gonoszságunkat irgalmad legyőzze, Mert teljességgel elnyomorodunk! Ébredj, Uram, fel, s ellenségedet Kergesd el innen, úgy, mint a viaszt, hatalmasságukat akképpen olvaszd! Rontsd el már ellenségünk fegyverét, Hogy békességben dicsérhessünk, Ámen.⁹⁵	[...] Szolgaid testét, égi madarak, és földi vadak szaggattyák: a' te várasid vérrel folynak, és nincs ki el-temesse fiaidat. Gyaláztatja vagyunk Uram: a' szomszéd nemzetségeknek: csúfjai, és játéki vagyunk körüllünk-való népeknek. Meddig tart, Uram, ellenünk fel-gerjedet haragodnak tüze? [...] Meg ne emlekezzél a' mi régi vétkeinrül: győzzé- meg a' te irgalmasságod, a' mi gonosságunkat, mert teljességgel el-nyomorodtunk. [...] Mint a' viasz el-olvad a' tűz-előt, úgy olvazd-el a' Pogányok hatalmasságát. [...] Rontsd el Uram, a' mi ellenségink fegyverit, hogy békeségben dicsírjük Szent Felségedet. Amen.⁹⁶

Az *Imádságos könyv* Pázmány életében legtöbbet kiadott műve, megjelent az 1606., 1610., 1625., és 1631. években, mindig átdolgozva. A Pázmány-összkiadásban megjelent *Imádságos könyv* az 1631. évi kiadás alapján készült, ezt a változatot, vagy egy ez alapján

⁹⁴ Itt és a fejezet következő táblázataiban az azonos részeket félkövér betűtípussal jelöltem.

⁹⁵ SUMONYI, *i. m.*, 18.

⁹⁶ PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv*, *i. m.*, 179–180.

készült későbbi kiadást használt Sumonyi a dráma megírásakor.⁹⁷ A szerző néhány sornyi kihagyással, csupán egy-két szó megváltoztatásával, hűen követi az eredeti szöveget.

Hasonló szerkesztési módot követ a felhasznált prédikációk esetében. A szöveget csak a könnyebb megértés, a drámai forma szempontjából írta át. A prédikációkból vett részleteket a drámában Pázmány mindkét esetben a Zrínyi-fiúknak mondta, nevelő szándékkal:

SUMONYI Zoltán, <i>Pázmány</i> A szántó ember – hogy búzát teremjen megégeti, megforgatja, töri, ganéjozza, boronálja a földet; – hogy asztalára majd kenyér legyen, a búzát felaratja, hordja, csépli, rostálja, porrá töri, megszitálja, dagasztja és kemencében fűti; – a szőlőnek hogy pincében való bora legyen: a vincellér kapálja, bújtatja, metszi, fölkarózza, majd kacsolja, s leszaggatja, megtapodja, végül faprésben satulja ki: – hasonlóképpen cselekszik Isten is. Kiket vendégnek Mennyországba hív, a földön nagy csapásokkal gyalulja, a boldogságra így készít. – [...]⁹⁸	PÁZMÁNY Péter, <i>A világi nyomorúságok szenvedéséről.</i> A szántó-ember, hogy csűrbe-való búzája teremjen, megégeti, feltöri, megforgattya, ganéjozza, boronállya a földet; hogy asztalra való kenyér legyen a búzából, felarattyák, cséplik, szórják, rostállyák, malomban porrá törik, szitállyák, dagasztyák, szakasztyák, kemenczében fűtik; hogy pinczébe való bora legyen a szőlőnek, a vinczlér megkapállya, bújtattya, metszi, karózza, kötözi, levelezi, gyomlállya, leszaggatya, megtapodgya, kisatullja: hasonlóképpen cselekeszik Isten. A kiket Meny-ország vendégségére rendelt, azokat e földön, sanyargatásokkal galullya, sanyargatásokkal készíti a boldogságra.⁹⁹
én úgy hiszem: akik szerzik s dalolják e sok paráznaságot: rút kerítők, közönséges kutakat-mérgezők!¹⁰⁰	<i>Mint kel a keresztyén leányt nevelni</i> És hogy nyilvánban szóllyak, a kik szerzik, a kik éneklük a virág-énekeket, országos kerítők, közönséges kútakat mérgezők.¹⁰¹

Sumonyi, mint eredeti forrást, még három Pázmány levelet használ fel, ezek közül kettőt a dráma történelmi háttérét bemutató fejezetben már említettem. Két oldal terjedelműek, így az író a dráma szempontjából legfontosabbnak tartott részleteket használja fel, ezeket a korábbi részekben megfigyelt kompilálási gyakorlatának megfelelően illesztette a dráma szövegébe: követte az eredeti szöveget, azon csak a könnyebb olvashatóság miatt változtatott. A Bethlenhez, 1627. december 28-án kelt levél¹⁰² latin megszólítását és az aláírási formulát

⁹⁷ Uő, *Imádságos könyv*, kiad. BREZNAY Béla, Bp., Budapesti Magyar Királyi Egyetem, 1895. (PPÖM II.)

⁹⁸ SUMONYI, i. m., 26–27.

⁹⁹ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház*, i. m., 64.

¹⁰⁰ SUMONYI, i. m., 58.

¹⁰¹ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház*, i. m., 621.

¹⁰² PPÖL I., 670–671.

lefordítja, Serenissime Princeps ac Domine Domine colendissime – Fölséges / Fejedelem, Uram s igen-nagyon / nagyrabecsült Uram! – az I. Rákóczi Györgyöz, 1637. március 7-én címzett levélben azonban megőrzi a latin megszólítást.¹⁰³ Rákóczihoz írott levele:¹⁰⁴

SUMONYI Zoltán, Pázmány Mert úgy látom, hogy most sokan örömmel küldenének százezernél több német fegyverest ide, ha bármit próbálni kezd, vagy moccan a török. De hogyha ennyi zsoldos nép betódul, tovább pusztul e romlott, pusztta ország! Mert, úgy látszik, hogy mint küszöb és ajtó között az ujj, mi akképpen vagyunk a két hatalmas császárság között: Vagyis hát nekünk egyaránt muszáj az oltalomtól s ellenségtől félni, ha békességben nem maradhatunk! [...] Bekezdés! – Ezekről ilyen nyíltan és bizvást írhatok, mivel kegyelmed jó szolgálja azt felelte, hogy bátorságos úton küldi el. – Az Isten tartsa meg Kegyelmedet egészségben! Nagyszombat, március 7. 1635-ben. Kegyednek szeretettel szolgál: P. Kardinális!¹⁰⁵	PÁZMÁNY Péter, 1635. Március 7. Pozsony I. Rákóczy György erdélyi fejedelemhez [...] Azért ha a Török valamit akar hostiliter attentálni, úgy veszem eszembe, hogy sokan ugyan akarják; mert több száz ezer vitézlő embernél, a kit örömezt kiküldenek Német országból. De mivel ha azok ide jönnek, romlani kell ennek a szeginy pusztta hazának, azon kellene lennünk, hogy tartanók békeségbe ezt a hazát, míg a németiség is leszállana. Mert az bizonyos, hogy mihent most valami indulat lenne Magyar országba, mind ide jönének. Kit az utánunk valók is megsiratnának. Ezekről ily nyilván és bizvást irtam kegyelmednek, mivel Réz András uram arra felelt, hogy bizonyos bátorságos uton küldi kegyelmednek leveletem. Tartsa és áldja meg Isten kegyelmedet jó egészségbe. Posonban 7. Martii 1635. Kegyelmednek szeretettel szolgál Cardlis Pazmany m. p.¹⁰⁶
--	--

A nem egyező részek közül egy bekezdésnyi korábbi, 1626. október 22-én, a Bethlen táborában levő felsőmagyarországi rendekhez címzett Pázmány-levélből származik:

SUMONYI Zoltán, Pázmány Mert, úgy látszik, hogy mint küszöb és ajtó között az ujj, mi akképpen vagyunk a két hatalmas császárság között: Vagyis hát nekünk egyaránt muszáj az oltalomtól s ellenségtől félni, ha békességben nem maradhatunk!¹⁰⁷	PÁZMÁNY Péter, 1626. október 22-én kelt levél Mert úgy tetszik, hogy mint a küszöb és ajtó között levő újj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtul, s mind ellenségtől romlanunk kell, ha békességben nem maradunk.¹⁰⁸
--	--

¹⁰³ PPÖL II., 552–553.

¹⁰⁴ Az azonos részeket félkövér betűtípussal jelöltem.

¹⁰⁵ SUMONYI, *i. m.* 47–48.

¹⁰⁶ PPÖL II., 552–553.

--	--

Ez a szerkesztési mód az eddig megismerteknél bonyolultabb, a Pázmány szövegek árnyaltabb ismeretét feltételezi: két levél részeit szerkeszti eggyé, oly módon, hogy az egyik, az ún. fő-levél szövegébe beilleszti a másiktól vett bekezdést, majd folytatásként a fő-levéllel zárja le.

3. 4. A dráma utóélete

Sumonyi tagadhatatlan érdeme, hogy ő volt az, aki hosszú idő után nagy lépést tett aféle, hogy Pázmány Péter visszakapja helyét az irodalmi és a történelmi gondolkodásban. A '80-as évek cenzúrázott irodalmi életében pedig különösen nagy jelentőséggel bírt egy háromfelvonásos, Pázmányt középpontjába helyező dráma. Miért engedte megjelentetni a korabeli cenzúra a drámát, ha szöges ellentétben állt a rendszer által kialakított Pázmány-képpel? Személyes beszélgetésünk alkalmával erre maga az író sem tudott választ adni, Aczél Györgytől, a Kádár-rendszer legfőbb kultúrpolitikusától az első kiadás megjelenése után kapott egy levelet ugyan, de a továbbiakban semmiben nem akadályozták.¹⁰⁹

Megjelenése után először maga Sumonyi Zoltán ismertette a drámát az Új Tükörben.¹¹⁰ Írásában elsősorban a dráma történelmi háttérét mutatta be, és azt, hogyan láttatja Pázmányt a kor: azt igyekszik pótolni ezzel a művével, ami a '80-as évek Pázmány-képéből hiányzik. A folyóirat következő számában egy olvasó szólt hozzá Sumonyi cikkéhez, örömet fejezve ki, hogy most már máshogy tekintetnek a járókelők Pázmány szoborára.¹¹¹ Bitskey István is elismerő sorokat írt a drámáról, külön kiemelte a nyelvi archaizálást, az eredeti dokumentumok szavait, a párbeszédek tömör, „feszésre húzott stílusát”.¹¹² Az első kiadás egyetlen negatív kritikát kapott: Botta István cikkében Sumonyi drámájáról, Klaniczay Tibor és Bitskey István Pázmány-tanulmányairól ír. Pázmány politikai fejlődése számára nem megfelelően ábrázolt, ezért a történelmi adatok pontatlanságát és sok esetben a dráma kidolgozatlanságot okolja.¹¹³

¹⁰⁷ SUMONYI, i. m., 48.

¹⁰⁸ PPÖL I., 546.

¹⁰⁹ A szerző közlése szerint a levél tartalma: „Szerzőkém, te csak ne üzengess nekünk! További jó munkát! Aczél György.”

¹¹⁰ SUMONYI Zoltán, *Pázmány Péter másik arca*, Új Tükör, 1979, szeptember 9., 10.

¹¹¹ NAGY Károly, Új Tükör, 1979, október 14., 45.

¹¹² BITSKEY István, *Sumonyi Zoltán: Pázmány*, Alföld, 1981/1, 90–91

¹¹³ BOTTA István, *Pázmány alakja mai művekben*, Diakonia, 1981/1, 87–89.

A drámából Kopányi György rendezett a Magyar Rádió számára hangjátékot, Gáti József hangjával a főszerepben. A rádiójáték, valamelyest átdolgozva, kihagyásokkal, de szorosan követi a dráma szövegét. A kritika pozitívan értékelte a rádióra átdolgozott változatot, egyetlen negatív véleményt kapott: a Pázmány nyelvezetét felidéző szöveg, a tárgyyszerű pontosság elrejtje a hallgató elől, hogy valójában miért is küzdött Pázmány, nem enged teret annak a felismerésnek, hogy Pázmányban is egy Bethlen Gábor formátumú politikust tisztelhetünk.¹¹⁴ A második kiadásban egy történelmi drámatrilógia részeként jelent meg a dráma, ekkor vált még népszerűbbé a kritika és a közönség számára.¹¹⁵ Tandori Dezső is méltatta a drámát: Sumonyi nem a szokott módon beszél történelemről, Pázmány és Zrínyi konfliktusával költészeti alakokat teremt, teret enged a köznapiságnak is, „darabjainak lüktetése a mai ember pulzusához idomul”.¹¹⁶

Babiczy László rendezésével és Gáti József főszereplésével mutatta be a Magyar Televízió a dráma tévéfilmmé átdolgozott változatát 1987. október 10-én. Akárcsak a rádiójáték, a film is követi a dráma szövegét, a hosszabb monológoknál alkalmaz csak rövidítéseket. A dráma sokszor archaikus nyelvének elsajátítása minden XX. századi színésznek valódi kihívást jelenthet. Gáti Józsefnek sikerült olyan alakítást nyújtania, hogy a néző azonnal átérezhette Pázmány szellemiségét. Ahogy a kritikusok írták, „[...] elég veszélyes művészet a Gáti Józsefé. Az ember megmártózik, elmerül a hangja zengésében, nyelvének dallamában, a magyar szónak e ritkán hallható szépségében, és aztán kell gyorsan utánagondolnia: hogy is van, mit is mondott?”.¹¹⁷

¹¹⁴ L. G., *Pázmány*, Magyar Nemzet, 1980. november 2.

¹¹⁵ MARTON Gábor, *A megváltás keserűsége*, Élet és Irodalom, 1985/17, 10., CSERI István, *Magyar messiások*, Kritika, 1985/9, 34.

¹¹⁶ TANDORI Dezső, *Történelemben gondolkodni*, Új Írás, 1985/7, 122–125.

¹¹⁷ TAMÁS István, *Pázmány: Gáti József*, Új Tükör, 1987. október 18., 31

4. Dippold Pál: Pázmány Péter köpönyege

4.1. Az ezredforduló írójának víziója

Dippold Pál 2000-ben megjelent novellájában Pázmány Péter az ezredforduló írójának víziójaként jelenik meg.¹¹⁸ Egy szemfényvesztőkkal, kufárokkal, a gonosz áldozataival teli világról panaszkodik a novella egyik főszereplője, az E/1 személyben beszélő író. Saját feladatát így fogalmazza meg: „Azért vagyok a világban, hogy történeteket írjak a rendről, ami bennünk és körülöttünk él, az évszakok menetrend szerinti közlekedéséről [...]”¹¹⁹ Erről, az időközben egyre elveszettebbnek tűnő rendről próbál írni és Pál apostolról morfondírozik. Az esős, novemberi délután, váratlanul egy lovas érkezik a novellabeli íróhoz. Nem más, mint Pázmány Péter, bíborpiros köpennyel, ékköves kereszttel, vadászsólyommal.

A novella elején Dippold az írók furcsaságáról vall: ők azok, akik könnyedén lépnek át a jelenből múltba, és jövőbe. Ő érezte már félelmetesnek ezt a képességét, de vajon Mikszáth, vagy Jókai is félhettek, mikor regényeikben régi korokba, vagy éppen a jövőbe repültek? Elődjei példájából merít erőt, mikor belépteti nappalijába Pázmány Pétert: „Tudod ki vagyok? – húzott elő köpönyegéből egy bőrkötéses könyvecskét. Tudom, mondtam, Pázmány Péter.”¹²⁰

Móricz és Sumonyi Pázmányával ellentétben itt nem a hitszónok, nem a politikus Pázmány Péter mutatkozik be, hanem mint egyszerű pap tanítja imádkozni az író. A bőrkötéses könyvecske, ami előkerült köpenyéből, az *Imádságos könyv*.

„Mint kellyen a' Mi-Atyánkat értelmessen mondani”, erre tanítja meg az író Pázmány. Dippold minden egyes Mi Atyánk sor után kiragad egy részletet Pázmány *Imádságos könyvének* a sorokat magyarázó részéből. A helyesíráson kívül semmit nem változtat az eredeti szövegen, nem rövidíti, tömöríti a sorokat, itt a szó szerinti idézés figyelhető meg, ami a novella cselekménye alapján helyénvaló, hiszen Pázmány Péter felolvasott.

DIPPOLD Pál, <i>Pázmány Péter köpönyege</i>	PÁZMÁNY Péter, <i>Imádságos könyv</i>
---	---------------------------------------

¹¹⁸ DIPPOLD Pál, *Pázmány Péter köpönyege*, Új Ember, 2000. december 16, 8.; Uő, Pázmány Péter köpönyege = Uő, *A falu, ahol élek*, Bp., Magyar Ház, 2000, 348–355. Uő, *Pázmány Péter köpönyege = 1100 éve Európa szívében: A Keresztény Értelmiségek Szövetsége IV. Országos Kongresszusa 1999. november 26–27.*, szerk. FÜLÖP Zsuzsanna, Bp., Jel, 2001, 107–111.

¹¹⁹ A novellából minden esetben a következő kiadás alapján idézek: DIPPOLD Pál, *Pázmány Péter köpönyege* = Uő, *A falu, ahol élek*, Bp., Magyar Ház, 2000, 348–355.

¹²⁰ Uő., 350.

Tudom, hogy inkább kedveled a szeretetnek és kegyességnek nevét, hogysem félelemre indító nevezeteket: és ez okon kedvesebben hallod, mikor Atyánknak mondunk, hogysem mikor bosszúálló Istennek nevezünk, mivel azt kívánod, hogy fiúi szívvel szeressünk téged, és szolgálhoz illendő félelmet kivessünk lelkünkéből. ¹²¹	[...] Tudom, hogy inkább kedvelled a' szeretetnek és kegyességnek nevét, hogysem a' félelemre indító nevezeteket: és ezokon, kedvesben hallod, mikor Atyánknak mondunk, hogy-sem mikor bosszu-álló Istennek nevezünk. mivel azt kívánod, hogy fiúi szüvel szeressünk téged és szolgálához illendő félelmet ki-rekeszszünk lelkünkéből. [...] ¹²²
---	--

A következő táblázatban pontos szöveghellyel mutatom be az *Imádságos könyvből* kompilált részeket:

Dippold	Pázmány
351. 13–18.	42. 22–27.
351. 21–352. 2.	43. 12–17.
352. 5–11.	45. 22–27.
352. 14–21.	47. 30–48.3.
352. 23–353. 2.	49. 1–7.
353. 5–12.	50. 21–28.
353. 14–21.	52. 15–21.
353. 24–354. 3.	53. 23–29.
354. 6–10.	55. 3–6.
354. 13–17.	55. 12–17.

Pázmány a *Mi Atyánk* minden sora után magyarázatot fűz az adott részhez. Az *Imádságos könyvből* kiválasztott sorok azokra a kérdésekre, dilemmákra próbálnak választ adni, segítséget nyújtani, amelyekkel az ezredfordulón minden ember – köztük az író is – szembetalálta magát. Így idézi többek között éppen ezeket a sorokat Dippold: „ez árnyék világához, az-az, szám-kivetet búydosásom tömlöczéhez, ne ragaszkogyam, mint a' Világ fiai.”¹²³; adgyad Uram, hogy téged mindenek-felet szeressünk: felebarátunknak annyi jót kívánnunk mint magunknak: gonosz akaróinknak veszedelmét ne szomjuhozzuk”,¹²⁴ Nem kérünk Uram Tölled, sok eledellel terheltetet asztalt, hanem mértékletes táplálást: és te

¹²¹ Uo., 351–352.

¹²² PÁZMÁNY, *Imádságos könyv, i. m.*, 43.

¹²³ Uo., 45.

¹²⁴ Uo., 47.

kuldúsid lévén, Kenyeret kérünk tölled."¹²⁵; Mecs-meg engem a' lelki gonosztúl, a' Bűntül, és a' bűnnek sóldgyátul, a' kárhozattul".¹²⁶

Mielőtt lóra ült és távozott, Pázmány így szólt az íróhoz: „Gyenge fák nőnek a kövér völgyekben: azok vernek mélyebb gyökeret, amelyeket a szél erősen ingat, mert a mozgatással vastagodik és mélyebb gyökereket bocsáthat.”¹²⁷ Ismerősen hangzanak ezek a sorok is a Pázmány műveit jól ismerőknek. Dippold itt már nem az *Imádságos könyvből*, hanem az Advent II. vasárnapjára írott, *Miért sanyargattya Isten a hiveit e földön; és ellenségít gyakorta kedvekre tartja?* című prédikációjából idéz.¹²⁸

Pázmány szavai századokkal később is képesek arra, hogy reményt és hitet kovácsoljanak a "felemás időkben". Dippold Pál is ennek a képességnek segítségével keresett megoldást a magyarság XXI. századi problémáira Pázmány műveiben. Megoldást Pázmány ugyan nem adhatott, de iránymutatást annál inkább. Dippold így fejezi be a novellát: „Álltam ott a sötét kertben, és arra gondoltam, hogy a gyerekeinket így kellene imára tanítani. Pázmány Péter köpönyegét magunkra terítve. Határozottan, tisztán, fényes szívvel, magyarul. Hogy legyünk, akiknek teremtettünk, legyünk, akik vagyunk: keresztények, magyarok”.¹²⁹ A novella Pázmány-sorai után a szerző végül Pázmány szellemiségének követésére szólítja fel olvasóit, ezzel segítve a visszatérést ahhoz a régi rendhez és erkölchöz, amit Pázmány képviselt évszázadokkal ezelőtt.

¹²⁵ Uo., 52.

¹²⁶ Uo., 55.

¹²⁷ DIPPOLD Pál, *Pázmány Péter köpönyege* = Uő, *A falu...i. m.*, 355.

¹²⁸ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangéliomokról predikációk, melyeket élő nyelvén tanítása után írásban foglalt Cardinal Pázmány Péter, s. a. r. KANYORSZKY György, Bp., Budapesti Magyar Királyi Egyetem, 1903, 45.36–46.1.*

¹²⁹ DIPPOLD Pál, *Pázmány Péter köpönyege* = Uő, *A falu...i. m.*, 355.

Hivatkozott irodalom

- A nagy fejedelem* – Móricz Zsigmond megírta Bethlen Gábor életét, Pesti Napló, 1926. december 25., 14.
- BITSKEY István, *Sumonyi Zoltán: Pázmány Alföld*, 1981/1, 90–91.
- BOTTA István, *Pázmány alakja mai művekben*, Diakonia, 1981/1, 87–89.
- CSÁKY Éva, *Az Erdély történeti forrásai*, Irodalomtörténet, 1979/4.
- CSERI István, *Magyar messiások*, Kritika, 1985/9, 34.
- DIPPOLD Pál, *Pázmány Péter köpönyege* = Uő, *A falu, ahol élek*, Bp., Magyar Ház, 2000, 348–355.
- FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I–III, Pest, Ráth, 1868–1872.
- Gérarde GENETTE, *Transztextualitás*, Helikon, 1998, 82–83.
- HARGITTAY Emil, *Pázmány és a kompiláció* = H. E., *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009, 207.
- HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter hiteles jellemzése Kemény János Önéletírásában*, Vigilia, 1985, 778–784.
- HARGITTAY Emil, *Hodoegus. Igazságra vezérlő kalauz, Pozsony, 1637.* = H. E., *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009, 31–48.
- KEMÉNY János *Önéletírása és válogatott levelei*, Vál., s. a. r., bev. V. WINDISCH Éva, Bp., 1959.
- KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Mikós*, Bp., Akadémiai, 1954.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *A magyar próza atyja*, Nyugat, 1920/19–20, 911–917.
- L. G., *Pázmány*, Magyar Nemzet, 1980, november 2.
- MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak*, Bp., WZ Könyvek, 2010.
- MARTON Gábor, *A megváltás keserősége*, Élet és Irodalom, 1985/17, 10.
- MÓRICZ Virág, *Apám regénye*, Bp., Osiris, 2002.
- MÓRICZ Zsigmond *levelei* II., s. a. r. F. CSANAK Dóra, Bp., Akadémiai Kiadó, 1963.
- MÓRICZ Zsigmond, *Erdély I. – Tündérkert*, Bp., Gabo Kiadó, 2007.
- MÓRICZ Zsigmond, *Erdély II. – A nagy fejedelem*, Bp., Gabo Kiadó, 2007.
- NAGY Károly, *Új Tükör*, 1979, október 14., 45.
- NAGY Péter, *Móricz Zsigmond*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1963.
- OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, ItK, 1982, 436–448.
- HARGITAY Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*, ItK, 2001, 638–656.
- PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei*, I–II, s. a. r. HANUY Ferenc, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanácsa, 1910–1911.
- PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangéliomokról predikációk, melyeket élő nyelvének tanítása után írásban foglalt Cardinal Pázmány Péter*, s. a. r. KANYORSZKY György, Bp., Budapesti Magyar Királyi Egyetem, 1906.
- PÁZMÁNY Péter, *Felelet*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2000.
- PÁZMÁNY Péter, *Hodogeus: Igazságra vezérlő kalauz*, s. a. r. KISS Ignác, Bp., A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1908.
- PÁZMÁNY Péter, *Imádságos könyv (1631)*, kiad. SZ. BAJÁKI Rita, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001.
- PÁZMÁNY Péter, *Isteni Igazságra vezérlő Kalauz*, Pozsony, 1613.
- PESTI Ernő, *Móricz Zsigmond bibliográfia*, Bp., Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1979.
- PÉTER László, *Magyar írók, költők textológiai nézetei*, Szeged, JatePress, 1995, 9–10.
- SÍK Sándor, *Pázmány. Az ember és az író*, Bp., Szent István Társulat, 1939.

SUMONYI Zoltán, *A Kardinális és a Főlovász*, Kortárs, 1977/8, 1235.
SUMONYI Zoltán, *Pázmány Péter másik arca*, Új Tükör, 1979, szeptember 9., 10.
SUMONYI Zoltán, *Pázmány: Dráma három felvonásban, prológussal*, Bp., Magvető, 1979.
TAMÁS István, *Pázmány: Gáti József*, Új Tükör, 1987. október 18., 31
TANDORI Dezső, *Történelemben gondolkodni*, Új Írás, 1985/7, 122–125.
TÓTH Gábor, *Kemény János történeti szavahihetősége*, Aetas, 2006/2, 219–231.
R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdély és a török kérdés Pázmány politikájában*, Világosság, 1988/29, 392–398.